

M. TULLII CICERONIS

ORATIONES

PRO M. TULLIO,
PRO M. FONTEIO, PRO A. CAECINA
DE IMPERIO CN. POMPEII
(PRO LEGE MANILIA).

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

LIPSIÆ

SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.

MDCCLXIII.

M. TULLII CICERONIS
ORATIONIS PRO M. TULLIO
QUAE MANSERUNT.

ARGUMENTUM.

M. Tullius habebat in agro Thurino fundum a patre sibi relictum, cui erat adfins alia possessione C. Claudius senator. Et quam diu hic quidem vicinum fundum possidebat, nulla de finibus agrorum controversia emergebat. Postea vero fundum suum vendidit P. Fabio, sordido homini, qui pecuniam in Asia et Macedonia nescio quo modo quaesitam in fundo tuto ponere properabat. Emit autem homo non minus stultus quam avarus tam insanis preciiis, ut pecuniam potius abiecisse quam posuisse dici posset. Quod ut ipse sensit, circumspicere coepit, quem ad modum damnum suum repararet. Et primum quidem totius negotii eum poenitebat: fundum ergo iterum proscrispsit, emptum autem eum habebat cum Acerronio quodam, honesto, ut videtur, viro. Quum igitur nemo ad emptionem accederet, huic socio suo, ut, eodem sine dubio aut maiori quam quo ipse emerat precio, fundum redimeret, persuasit. Persuasit autem eo facilius improbus homo, quod in tabella proscriptionis adliciendorum emptorum causa maiorem fundi modum, quam revera ipsius erat, ut venalem designaverat, inclusam scilicet centuria quadam Popilliana vel Populiana, quae portio erat fundi Tulliani, sed ita sita, ut inscio ad suum fundum pertinere videretur. Haec fraus in proscribendo fundo admissa Tullio a procuratore suo mature Romam nunciatur. Appellat Acerronium, ibidem tunc agentem. — Nam Fabius in villa versabatur. — Is a socio se fraudatum ne somnians quidem, tunc sane adroganter, quod commodum fuit, respondit. At fines Fabius auctor Acerronio nondum demonstraverat. Mittit igitur ad procuratorem litteras et ad vilicum Tullius, caverent a fraudibus Fabii et, si fieri posset, curarent, ne fines nisi se praesentibus Fabius demonstraret. Huic domini voluntati obtemperantes petunt a Fabio, ut se, quum fines ostensurus esset, advocaret. Ille se facturum negavit, illis absentibus fines demonstravit. Neque tamen hanc centuriam Populianam vacuam tradidit: nam quum servi M. Tullii tum, quum fines demonstrarentur et traditio perficeretur, eam tenerent, ingredientiens facile

reppulerunt. Et Acerronius quidem quo modo potuit se de tota re excusavit: mox enim socii fraudes perspexit, multumque postea sibi gratulatus est, ubi ex negotio cum homine eius modi gesto semiustulatus effugit. Fabius vero emptori de auctoritate obligatus et acerbe ferens, quod artes suae sibi tam male cessissent, dolo vim addere Tullioque vindicandi sui gratia insignem calamitatem infligere constituit. Adducit igitur in saltum homines electos' maximis viribus, armis instruit omnique violentiae generi adsuefacit: caeterum odium oculens, opportunitates nocendi captaturus. Interim etiam Tullius in Thurinum venit, sed palam, non clam profectus, ut appareat non insidiarum et rixarum causa, sed ut suum defenderet a vicini iniuriis, a quo quid expectandum esset, res nuper gesta ostendebat, in fundum suum se contulisse. Quo comperto Fabius fraudes suas praeventas iam intelligens, occasionem non opperiri, sed ipsum sibi facere vique aperta adversus Tullium agere statuit. Quum igitur quodam die servum M. Tullii in Populiana centuria animadverteret, quid ei in suo esset negotii compellat. Servus, si quid vellet disceptare, dominum adiret, respondet. Proficiscitur igitur cum Acerronio — nam is quoque ibi tum erat — ad Tullii villam Fabius: rem exponit, Tullium suum tenere vociferatur, id se vindicaturum iactat, appellat, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. Tullius se deducturum dicit: vadimonium Fabio Romam promissurum. Manet in ea conditione Tullius. Disceditur. Verum enim vero vim illam imaginariam iuris civilis praevenit Fabius solida vi armisque. Proxima enim nocte, iam fere lux quum appropinquaret, veniunt in aedificium, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii, introitum sibi vi manumque aperiunt, homines magni precii M. Tullii adoriuntur, caedem atrocem faciunt, tectum villamque disturbant. Nunciatur res M. Tullio, qui confestim post patratum facinus, ut testatum fieret, ad amicos mittit, iudiciumque id, in quo Cicero hanc orationem habuit, praeparat. Haec fere Phil. Ed. Huschkus. — Caeterum quum haec oratio L. Metello praetore habita esse significetur huius ipsius orationis §. 39., recte videntur C. Beierus et idem Huschkus statuuisse pertinere eam ad annum post urb. cond. 683. Varr.

I. 1. *Antea sic hanc causam adieram, recuperatores, u numquam dicturos adversarios arbitrarer, tantam caedem e tam atrocem ad familiam suam pertinere. Itaque animo soluto a cura et a cogitatione veneram, quod intelligebam, facile id me testibus planum facere posse. Nunc vero, postea quam non modo confessus est vir primarius L. Quinctius . . .*

laborabam, ut, quod arguebam, id factum esse ostenderem

nunc in eo consumenda est oratio, ut ne adversarii, quod infitri nullo modo potuerunt, quum maxime cuperent, id quum confessi sunt, meliore loco esse videantur.

2. Itaque tum vestrum difficilius iudicium, mea facilis defensio fore videbatur. Ego enim omnia in *testibus* . . .

quid est facilius, quam de eo, qui confitetur, iudicare? Mihi autem difficile est satis copiose de eo dicere, quod nec atrocius verbis demonstrari potest quam re ipsa est neque apertius oratione mea fieri quam ipsorum confessione factum est.

3. Quum in hac re, quam commemoravi, mihi mutanda ratio defensionis . . .

minus diligenter illius existimationem, quam rem M. Tullii viderer defendere. Nunc quoniam Quinctius ad causam pertinere putavit res ita multas, falsas praesertim et inique confictas, proferre de vita et moribus et existimatione M. Tullii, multis de causis mihi Fabius debet ignoscere, si minus eius famae parcere videbor, quam antea consului.

4. Pri . . .

ore putavit ad officium suum pertinere, adversario nulla in re parcere: quid me oportet Tullium pro Tullio facere, homine coniuncto mecum non minus animo quam nomine? Ac mihi magis illud laborandum videtur, recuperatores, ut, quod antea nihil in istum dixi, probare *possim*, quam in eo reprehendar, quod hoc tempore respondeo.

5. Verum et tum id feci quod oportuit et nunc faciam quod necesse est. Nam quum esset de re pecuniaria controversia, quod damnum datum M. Tullio diceremus, alienum mea natura videbatur quidquam de existimatione P. Fabii dicere, non quia res postulare non videretur. Quid ergo est? Tametsi postulat causa, tamen, nisi plane cogit ingratiis, ad male dicendum non soleo descendere. Nunc quum coactus dicam, si quid forte dicam, tamen id ipsum vere-

cunde modiceque faciam, tantum ut, quoniam sibi me non esse inimicum potuit priore actione Fabius iudicare, nunc M. Tullio fidelem certumque amicum esse cognoscat.

II. 6. Unum hoc abs te, L. Quincti, pervelim impetrare — quod tametsi eo volo, quia mihi utile est, tamen abs te idcirco, quia aequum est, postulo —, ut ita tibi multum temporis ad dicendum sumas, ut his aliquid ad iudicandum relinquant. Namque antea non defensionis tuae modus, sed nox tibi finem dicendi fecit. Nunc si tibi placere potest, ne idem facias, id abs te postulo. Neque hoc idcirco postulo, quod te aliquid censeam praeterire oportere aut non quam ornatissime et copiosissime dicere, verum ut semel una quaque de re dicas: quod si facies, non vereor ne dicendo dies eximatur.

7. Iudicium vestrum est, recuperatores, QUANTAE PECUNIAE PARET DOLO MALO FAMILIAE P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS COACTISVE DAMNUM DATUM ESSE M. TULLIO. Eius rei taxationem nos fecimus: aestimatio vestra est: iudicium datum est in quadruplum.

IV. 8. Quum omnes leges omniaque iudicia, quae paullo graviora atque asperiora videntur esse, ex improborum iniquitate et iniuria nata sunt, tum hoc iudicium paucis hisce annis propter hominum malam consuetudinem nimiamque licentiam constitutum est. Nam quum multae familiae dicerentur in agris longinquis et pascuis armatae esse caedesque facere quumque ea consuetudo non solum ad res privatorum, sed ad summam rem publicam pertinere videretur, M. Lucullus, qui summa aequitate ac sapientia ius dixit, primus hoc iudicium composuit et id spectavit, ut omnes ita familias suas continerent, ut non modo armati damnum nemini darent, verum etiam laessili iure se potius quam armis defenderent.

9. Et quum sciret de damno legem esse Aquiliam, tamen hoc ita existimavit, apud maiores nostros quum et res et cupiditates minores essent et familiae non magnae magno metu continerentur, ut perraro fieret ut homo occideretur, idque nefarium ac singulare facinus putaretur, nihil opus fuisse iudicio de vi coactis armatisque hominibus: quod enim

usu non veniebat, de eo si quis legem aut iudicium constitueret, non tam prohibere videretur quam admonere.

V. 10. His temporibus quum ex bello diuturno atque domestico res in eam consuetudinem venisset, ut homines minore religione armis uterentur, necesse putavit esse et in universam familiam iudicium dare, quod a familia factum diceretur, et recuperatores dare, ut (11.) quam primum res iudicaretur, et poenam graviorem constituere, ut metu comprimeretur audacia et illam latebram tollere DAMNUM INIURIA. Quod in aliis causis debet valere et valet lege Aquilia, id ex huius modi damno, quod vi per servos armatos datum esset,

12.

ipsi statuerent quo tempore possent suo iure arma capere, manum cogere, homines occidere. Quum iudicium ita daret, ut hoc solum in iudicium veniret, videreturne vi hominibus coactis armatisve damnum dolo malo familiae datum, neque illud adderet INIURIA, putavit se audaciam improborum sustulisse, quum spem defensionis nullam reliquisset.

VI. 13. Quoniam quod iudicium et quo consilio constitutum sit cognostis, nunc rem ipsam, ut gesta sit, dum breviter vobis demonstro, attendite.

14. Fundum habet in agro Thurino M. Tullius paternum, recuperatores, quem se habere usque eo non moleste tulit, donec vicinum eius modi nactus est, qui agri fines armis proferre mallet quam iure defendere. Nam P. Fabius nuper emit agrum de C. Claudio senatore, cui fundo erat adfinis M. Tullius, sane magno, dimidio fere pluris incultum exustis villis omnibus, quam quanti integrum atque ornatissimum carissimis preciiis ipse Claudius

15. clam circumscripsisse isti a consulari Macedonia et Asia. Etiam illud addam, quod ad rem pertinet. Imperatore mortuo pecuniam nescio quo modo quaesitam, dum vult in praedio ponere, non posuit, sed abiecit. Nihil adhuc m

am

calamitate vicinorum corrigit et quod stomachum suum damno Tullii *explere* conatus est.

VII. 16. Est in eo agro centuria; quae Populiana nominatur, recuperatores, quae semper M. Tullii fuit, quam etiam pater *possederat*

posita esse et ad fundum eius convenire. Ac primum quod eum negotii totius et emptionis suae poenitebat, fundum proscrispsit: eum autem emptum habebat cum socio Cn. Acerronio viro *optimo*.

17. modum proscrispsisse. Hominem appellat. Iste sane adroganter, quod commodum fuit, respondit. Nequedum fines auctor demonstraverat. Mittit ad procuratorem litteras et ad vilicum Tullius,

. facturum negavit: illis absentibus fines Acerronio demonstravit: neque tamen hanc centuriam Populianam vacuum tradidit. Acerronius, quo modo potuit, se de *tota* re ex

18. . . mine eius modi semustilatus effugit. VIII. Adducit iste interea in saltum homines electos maximis animis et viribus et iis arma quae cuique *habilia* atque apta essent comparat, prorsus, ut quivis intelligeret non eos ad rem rusticam, verum ad caedem ac pugnam comparari.

19. Brevi illo tempore Q. Catii Aemiliani, hominis honesti, quem vos nostis, duo homines occiderunt: multa alia fecerunt: passim vagabantur armati, non obscure, sed ut plane intelligere viderentur ad quam rem parati essent: agros, vias denique infestas habebant. Venit in Thurinum interea Tullius. Deinde iste pater familias Asiaticus beatus, novus arator et idem pecuarius, quum ambularet in agro, animadvertit in hac ipsa centuria Populiana aedificium non ita magnum servumque M. Tullii *Philinum*.

20. Quid vobis, inquit, 'stic negotii in meo est? Servus respondit pudenter, at nōn stulte, dominum esse ad villam: posse eum cum eo disceptare, si quid vellet. Rogat Fabius Acerronium — nam ibi tum erat —, ut secum simul veniat ad Tullium. Venitur. Ad villam erat Tullius. Appellat Fabius, ut aut ipse Tullium deduceret aut ab eo deduceretur. Dicit deducturum se Tullius: vadimonium Fabio Romam promissurum. Manet in ea condicione Fabius. *Mature disceditur.*

IX. 21. Proxima nocte iam fere quum lux appropinquaret, ad illud aedificium, de quo antea dixi, quod erat in centuria Populiana, servi P. Fabii frequentes armatique veniunt: introitum ipsi sibi *vi* manuque patefaciunt: homines magni precii servos M. Tullii necopinantes adoriuntur: quod facile factu fuit, neque tam multos neque repugnantes multi armati paratique occidunt tantumque odii crudelitatisque *habuerunt*, ut eos omnes gurgulionibus insectis relinquerent, ne, si quem semivivum ac spirantem etiam reliquissent, minor iis honor haberetur: praeterea tectum villamque *disturbant.*

22. Hanc rem tam atrocem, tam indignam, tam repentinam nunciat M. Tullio Philinus, quem antea nominavi, qui graviter saucius e caede effugerat. Tullius statim dimittit ad amicos, quorum ea vicinitate tum illa bona atque honesta copia praesto fuit. 23. Omnibus acerba res et misera videbatur. Quum amici in commu
.
. turbarunt.

X. 24. Audite, quaeso, in eas res, quas commemoro, hominum honestorum testimonium. Haec, quae mei testes dicunt, fatetur adversarius eos vere dicere: quae mei testes non dicunt, quia non viderunt nec sciunt, ea dicit ipse adversarius. Nostri testes dicunt occisos homines: cruorem in locis pluribus, deiectum aedificium se vidisse dicunt: nihil amplius. Quid Fabius? Horum nihil negat. Quid ergo addit amplius? Suam familiam fecisse dicit. Quo modo? Vi hominibus armatis. Quo animo? Ut id fieret, quod factum est. Quid est id? Ut homines M. Tullii occiderentur.

25. Quod ergo eo animo factum est, ut homines unum in locum convenirent, ut arma caperent, ut certo consilio certum in locum proficiscerentur, ut idoneum tempus eligerent, ut caedem facerent, id si voluerunt et cogitarunt et perfecerunt, potestis eam voluntatem, id consilium, id factum a dolo malo seiungere?

26. At istuc totum DOLO MALO additur in hoc iudicio eius causa, qui agit, non illius, quicum agitur. Id ut intelligatis, recuperatores, quaeso, ut diligenter attendatis. Profecto quin ita sit non dubitabitis.

XI. 27. Si ita iudicium daretur, ut id concluderetur, quod a familia factum esset, si quae familia ipsa in caede interesse noluisset et homines aut servos aut liberos coëgisset aut conduxisset, totum hoc iudicium et praetoris severitas dissolveretur. Nemo enim potest haec iudicare, qua in re familia non interfuisset, in ea re eam ipsam familiam vi armatis hominibus damnum dedisse. Ergo id, quia poterat fieri et facile poterat, idcirco non satis habitum est quaeri quid familia ipsa fecisset, verum etiam illud, quid familiae dolo malo factum esset.

28. Nam quum facit ipsa familia vi armatis coactisve hominibus et damnum cuiquam dat, id dolo malo fieri necesse est. Quum autem rationem inquit, ut id fiat, familia ipsa non facit, fit autem dolo malo eius. Ergo addito, DOLO MALO actoris et petitoris fit causa copiosior. Utrum enim ostendere potest, sive eam ipsam familiam sibi damnum dedisse, sive consilio et opera eius familiae factum esse, vincat necesse est.

XII. 29. Videtis praetores per hos annos intercedere hoc *interdicto velut inter* me et M. Claudium: UNDE DE DOLO MALO TUO, M. TULLI, M. CLAUDIUS AUT FAMILIA AUT PROCURATOR EIUS VI DETRUSUS EST, caetera ex formula. Sicubi ita interdictum est et sponsio facta, ego me ad iudicem si defendam, vi me deiecissem confitear, dolo malo negem, equis me audiat? Non opinor quidem. Quia, si vi deieci M. Claudium, dolo malo deieci: in vi enim dolus malus inest, et Claudio utrumvis satis est planum facere, vel se a me ipso vi deiectum esse vel me consilium inisse, ut, vi deiiceretur.

30. Plus igitur *valet* *Claudii causa*, si interdicitur, unde dolo malo meo vi deiectus sit, quam si daretur, unde a me vi deiectus esset. Nam in hoc posteriori, nisi ipse egomet deiecissem, vincerem sponsonem: in illo priore, ubi dolus malus additur, sive consilium inissem, ut vi deiiceretur, sive ipse deiecissem, necesse erat *de dolo malo meo vi deiectum iudicari*.

XIII. 31. Hoc persimile atque adeo plane idem est in hoc iudicio, recuperatores. Quaero enim abs te, si ita iudicium datum esset: QUANTAE PECUNIAE PARET A FAMILIA P. FABII VI HOMINIBUS ARMATIS DAMNUM M. TULLIO DATUM, quid haberes quod diceres? Nihil, opinor. Fateris enim omnia, et familiam P. Fabii fecisse et vi hominibus armatis fecisse. Quod additum est, DOLO MALO, id te adiuuare putas, in quo opprimitur et excluditur omnis tua defensio?

32. Nam si additum id non esset ac tibi libitum esset ita defendere, tuam familiam non fecisse, vinceris, si id probare potuisses. Nunc sive illa defensione uti voluisses sive hac, qua uteris, condemneris necesse est: nisi putamus *eum in iudicium venire*, qui consilium inierit, illum, qui fecerit, non venire, quum consilium sine facto intelligi possit, factum sine consilio non possit. An quod factum eius modi est, ut sine occulto consilio, sine nocte, sine vi, sine damno alterius, sine armis, sine caede, sine maleficio fieri non potuerit, id sine dolo malo factum iudicabitur?

33. An, qua in re praetor illi improbam defensionem tolli voluit, in ea re mihi difficiliorem actionem factam putabitis? XIV. Hic mihi isti singulari ingenio videntur esse, qui et id, quod mihi contra illos datum est, ipsi adripiunt et scopulo atque saxis pro portu stationeque utuntur. Nam in dolo malo volunt delitescere, in quo non modo quum omnia ipsi fecerunt, quae falentur, verum etiam si per alios id fecissent, haerent ac tenerentur.

34. Ego non in una re sola, quod mihi satis est, neque in universa re solum, quod mihi satis est, sed singillatim in omnibus dolum malum exstare dico. Consilium capiunt, ut ad servos M. Tullii veniant: dolo malo faciunt. Arma capiunt: dolo malo faciunt. Tempus ad insidiandum atque belandum idoneum eligunt: dolo malo faciunt: Vi in tectum

irruunt: in ipsa vi dolus est. Occidunt homines, tectum diruunt: nec homo occidi nec consulto alteri damnum dari sine dolo malo potest. Ergo si omnes partes sunt eius modi, ut in singulis dolus malus haereat, universam rem et totum facinus sine dolo malo factum iudicabitis?

XV. 35. Quid ad haec Quinctius? Sane nihil certum neque unum, in quo non modo possit, verum putet se posse consistere. Primum enim illud *iniicit*, nihil posse dolo malo familiae fieri. Hoc loco non solum fecit ut defenderet Fabium, sed ut omnino huiusce modi iudicia dissolveret. Nam si venit id in iudicium de familia, quod omnino familia nulla potest committere, nullum est iudicium, absolvantur omnes de simili causa necesse est. 36. Hoc solum, bona mehercule fide, si hoc solum esset, tamen vos, tales viri, nolle deberetis maximam rem, coniunctam cum summa re publica fortunisque privatorum, severissimum iudicium maximaque ratione compositum per vos videri esse dissolutum. Sed non id solum agitur

. hoc iudicium sic exspectatur, ut non unae rei statui, sed omnibus constitui putetur

.

. . . 37. ego intelligo, et tamen dicendum est ad ea, quae dixit Quinctius, non quo ad rem pertineat, sed ne quid, quia a me praetermissum sit, pro concessio putetur.

XVI. 38. Dicis oportere quaeri homines M. Tullii iniuria occisi essent necne. De quo hoc primum quaero, venerit ea res in hoc iudicium necne. Si non venit, quid attinet aut nos dicere aut hos quaerere? Si autem venit, quid attinuit te tam multis verbis a praetore postulare, ut adderet in iudicium INIURIA, et quia non impetrasses, tribunos pl. appellare et hic in iudicio queri praetoris iniquitatem, quod de iniuria non addiderit?

39. Haec quum praetorem postulabas atque tribunos appellabas, nemp̄ ita dicebas, potestatem tibi fieri oportere,

ut, si posses, recuperatoribus persuaderes, non esse iniuria *M. Tullio* damnum datum. Quod ergo ideo in iudicium addidisti, ut de eo tibi apud recuperatores dicere liceret, eo non addito nihilo minus tamen ita dicis, quasi id ipsum, a quo *depulsus* es, impetraris? XVII. At quibus verbis in discernendo *Metellus* usus est? Caeteri, quos appellasti? *Nonne* haec omnium fuit oratio, quod vi hominibus armatis coactisve familia fecisse diceretur, id tametsi nullo iure fieri voluerit, tamen se nihil addituros?

40. Et recte, recuperatores. Nam quum per fugio nullo constituto tamen haec scelera servi audacissime faciant, domini impudentissime confiteantur, quid censetis fore, si praetor iudicet eius modi caedes fieri iure posse? An quidquam interest utrum magistratus peccato defensionem constituent in peccandi potestatem licentiamque permittant?

41. Etenim, recuperatores, non damno commoventur magistratus, ut in haec verba iudicium dent. Nam si id esset, nec recuperatores potius darent quam iudicem nec in universam familiam, sed in eum, *quicum* nominatim ageretur, nec in quadruplum, sed in duplum, et *ad* DAMNUM adderetur INIURIA. Neque enim is, qui hoc iudicium dedit, de caeteris damnis ab lege *Aquilia* recedit, in quibus nihil agitur nisi damnum: qua de re praetor animum debet advertere.

XVIII. 42. In hoc iudicio videtis agi de vi, videtis agi de hominibus armatis, videtis aedificiorum expugnationes, agri vastationes, hominum trucidationes, incendia, rapinas, sanguinem in iudicium venire. Et miramini satis habuisse eos, qui hoc iudicium dederunt, id quaeri, utrum haec tam acerba, tam indigna, tam atrocia facta essent necne, non utrum iure facta an iniuria? Non ergo praetores a lege *Aquilia* recesserunt, quae de damno est, sed de vi et armis severum iudicium constituerunt, nec ius et iniuriam quaeri nusquam putarunt oportere, sed eos, qui armis quam iure agere maluissent, de iure et iniuria disputare noluerunt.

43. Neque ideo de iniuria non addiderunt, quod in aliis rebus non adderent, sed ne ipsi iudicarent posse homines seryos iure arma capere et manum cogere, neque quod pu-

tarent, si additum esset, posse hoc talibus viris persuaderi non iniuria factum, sed ne quod tamen scutum dare in iudicio viderentur iis, quos propter haec arma in iudicium vocavissent.

XIX. 44. Fuit illud interdictum apud maiores nostros de vi, quod hodie quoque est: UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS ILLUM AUT FAMILIAM AUT PROCURATOREM ILLIUS IN HOC ANNO VI DEIECISTI. Deinde additur illius iam hoc causa, quicum agitur: QUUM ILLE POSSIDERET, et hoc amplius: QUOD NEC VI NEC CLAM NEC PRECARIO POSSIDERET.

45. Multa dantur ei, qui vi alterum detrusisse dicitur, quorum si unum quodlibet probari iudici potuerit, etiam si confessus erit se vi deiecisisse, vincat necesse est: vel non possedissee eum, qui deiectus sit, vel vi ab se possedissee vel clam vel precario. Ei, qui de vi confessus esset, tot defensiones tamen ad causam obtinendam maiores reliquerunt.

XX. 46. Age illud alterum interdictum consideremus, quod item nunc est constitutum propter eandem iniquitatem temporum nimiamque hominum

47. boni debent dicere. Atque ille legem mihi de XII tabulis recitavit, quae permittit, ut furem noctu liceat occidere, et luci, si se telo defendat, et legem antiquam de legibus sacratis, quae iubeat impune occidi eum, qui tribunum pl. pulsaverit. Nihil, ut opinor, praeterea de legibus.

48. Qua in re hoc primum quaero, quid ad hoc iudicium recitari istas leges pertinuerit. Num quem tribunum pl. servi M. Tullii pulsaverunt? Non opinor. Num furatum domum P. Fabii noctu venerunt? Ne id quidem. Num luce furatum venerunt et se telo defenderunt? Dicit non potest. Ergo istis legibus, quas recitasti, certe non potuit istius familia servos M. Tullii occidere.

XXI. 49. Non, inquit, ad eam rem recitavi, sed ut hoc intelligeres, non visum esse maioribus nostris tam indignum istuc nescio quid quam tu putas, hominem occidi. At primum istae ipsae leges, quas recitas, ut mittam caetera, significant quam noluerint maiores nostri, nisi quum perneccesse esset, hominem occidi. Primum ista lex sacrata est, quam

rogarunt armati, ut inermes sine periculo possent esse. Quare non iniuria, quo magistratu munitae leges sunt, eius magistratus corpus legibus vallatum esse voluerunt.

50. Furem, hoc est, praedonem et latronem, luce occidi vetant XII tabulae, quum intra parietes tuos hostem certissimum teneas, nisi SE TELO DEFENDIT, inquit: etiam si cum telo venerit, nisi utetur telo eo ac repugnabit, non occides. Quod si repugnat, ENDOPLORATO, hoc est, conclamato, ut aliqui audiant et convenient. Quid ad hanc clementiam addi potest, qui ne hoc quidem permiserint, ut domi suae caput suum sine testibus et arbitris ferro defendere liceret?

XXII. 51. Quis est cui magis ignosci conveniat, quoniam me ad XII tabulas revocas, quam si quis quem imprulens occiderit? Nemo opinor. Haec enim tacita lex est humanitatis, ut ab homine consilii, non fortunae poena repetatur. Tamen huiusce rei veniam maiores non dederunt. Nam lex est in XII tabulis: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QUAM ECIT***

52. Si qui furem occiderit, iniuria occiderit. Quam ob rem? Quia ius constitutum nullum est. Quid, si se telo defenderit? Non iniuria. Quid ita? Quia constitutum est . . .

. . . tamen verum factum esset, [non modo servos.]

XXIII. 53. tamen in eo ipso loco, qui tuus esset, non modo servos M. Tullii occidere iure non potuisti, verum tiam si tectum hoc insciente aut per vim demolitus esses, quod hic in tuo aedificasset et suum esse defenderet, id vi ut clam factum iudicaretur: tu ipse iam statue, quam verum sit; quum paucas tegulas deiicere impune familia tua non potuerit, maximam caedem sine fraude facere potuisse. Et ergo ipse tecto illo disturbato si hodie postulem, quod vi aut clam factum sit, tu aut per arbitrum restituas aut sponsione condemnaris necesse est. Nunc hoc probabis viris talibus, quum aedificium tuo iure disturbare non potueris, quod esset, quem ad modum tu vis, in tuo, homines, qui in eo aedificio fuerint, te tuo iure potuisse occidere?

XXIV. 54. At servus meus non comparet, qui visus est cum tuis. At casa mea est incensa a tuis. Quid ad haec respondeam? Ostendi falsa esse: verum tamen confitebor. Quid postea? Hoc sequitur, ut familia M. Tullii concidi oportuerit? Vix mehercule, ut corium peti, vix ut gravius ex postulari: verum ut esses durissimus, agi quidem usitate iure et cotidiana actione potuit. Quid opus fuit vi? quid armatis hominibus? quid caede? quid sanguine?

55. At enim oppugnatum me fortasse venissent. Haec est illorum in causa perdita extrema non oratio neque defensio, sed coniectura et quasi divinatio. Illi oppugnatum venturi erant? Quem? Fabium. Quo consilio? Ut occiderent. Quam ob causam? quid ut proficerent? Qui comperisti? Et ut rem perspicuam quam paucissimis verbis agam dubitari hoc potest, recuperatores, utri oppugnasse videantur, qui ad villam venerunt, an qui in villa manserunt? qui occisi sunt, an ii, ex quorum numero saucius factus est nemo: qui cur facerent causa non fuit, an ii, qui fecisse se confitentur? 56. Verum ut hoc tibi credam metuisse te ne oppugnare, quis hoc statuit unquam aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur

.

M. TULLII CICERONIS
P R O M. F O N T E I O
O R A T I O.

ARGUMENTUM.

M. Fonteius M. filius, eius qui quum esset Q. Servilio praetori bello sociali legatus interfectus est Asculi, perfunctus quaestura, aeditate, legatione in Macedonia et Hispania, praetura urbana, annis deinde tribus, ut videtur, u. c. 678—680 Galliam Narbonensem pro praetore obtinuerat. Quum autem satis avare in ea provincia versatus esse videretur iniuriamque fecisse provincialibus, auctore potissimum Induciomaro principe Trevirorum de pecuniis repetundis a Gallis a. c. 685 accusatus est, actore causae M. Plaetorio, subscriptore M. Fabio. Defendit M. Fonteium M. Cicero altera iam actione hac ipsa oratione, cuius tamen non manserunt nisi partes quaedam, nuper invento B. G. Niebuhrii *adauctae*, quibus orator haec tria potissimum crimina, quod reus aere alieno Galliam oppresserit, quod quaestum fecerit in imperata viarum munitione, quod portorium vini instituerit, refellere studet.

A. FRAGMENTA IN COD. VATIC. RESCRIPTO A NIEBUHRIO REPERTA.

I. 1. *** oportuisse, an ita dissolvit, ut omnes alii dissolverunt? Nam ita ego defendo M. Fonteium, iudices, itaque contendo, post legem Valeriam latam a M. Fonteio quaestore usque ad T. Crispinum quaestorem aliter neminem solvisse: hunc omnium superiorum, huius autem omnes, qui postea fuerint, auctoritatem dico secutos. Quid accusas? quid reprehendis? 2. Nam quod in tabulis dodrantariis et quadrantariis, quas ait ab Hirtuleio institutas, Fonteii officium desiderat, non possum existimare, utrum ipse erret an vos in errorem ducere velit. Quaero enim abs te, M. Plaetori, possitne tibi ipsi probata esse nostra causa, si, qua in re abs te M. Fonteius accusatur, auctorem habet eum, quem tu maxime

laudas, Hirtuleium: qua in re autem laudas Hirtuleium, Fonteius idem fecisse reperitur. Reprehendis solutionis genus: eodem modo Hirtuleium dissolvisse publicae tabulae coarguunt. Laudas illum, quod dodrantarias tabulas instituerit: easdem Fonteius instituit et eodem genere pecuniae. Nam ne forte sis nescius et istas tabulas existimes *ad diversam veteris aeris alieni rationem pertinere*, ob unam causam et in uno genere sunt institutae. Nam cum publicanis, qui Africam, qui Aquiliense portorium

II. 3. *** cite *** Nemo, nemo, inquam, iudices, reperietur qui unum se in quaestura M. Fonteio numum dedisse aut illum ex ea pecunia, quae pro aerario solveretur, detraxisse dicat: nullius in tabulis ulla huius furti significatio, nullum in iis nominibus intertrimenti aut deminutionis vestigium reperietur. Atqui omnes ii, quos in hoc genere quaestionis accusatos et reprehensos videmus, premuntur testibus: difficile est enim eum, qui magistratui pecuniam dederit, non aut induci odio ut dicat aut cogi *religione*: deinde si qua gratia testes deterrentur, tabulae quidem certe incorruptae atque integrae manent. Fac omnes amicissimos Fonteio fuisse: tantum hominum numerum ignotissimorum atque alienissimorum pepercisse huius capiti, consuluisse famae: res ipsa tamen ac ratio litterarum confectioque tabularum habet hanc vim, ut ex acceptis et datis quidquid fingatur aut surripiatur aut non constet appareat. Acceptas populo Romano pecunias omnes isti rettulerunt: si protinus aliis aequae magnas aut solverunt aut dederunt, ut quod acceptum populo Romano est, id expensum cuiquam sit, certe nihil potest esse detractum. Sin aliqui domum tulerunt, ex eorum arca, e ra

III. 4. Deorum hominumque fidem! testis non invenitur in ducentis et triciens sestertio. Quam multorum hominum? Sescentorum amplius. Quibus in terris gestum negotium est? Illo, illo, inquam, loco, quem videtis. Extra ordinemne pecunia est data? Immo vero numus nullus sine litteris multis commotus est. Quae est igitur ista accusatio, quae facilius possit Alpes quam paucos aerarii gradus ascendere: diligentius Rutenorum quam populi Romani defendat

erarium: libentius ignotis quam notis utatur, alienigenis quam domesticis testibus: planius se confirmare crimen libidine barbarorum quam nostrorum hominum litteris arbitretur? 5. Duorum magistratum, quorum uterque in pecunia maxima tractanda procurandaque versatus est, triumviratus et quaesturae, ratio sic redditur, iudices, ut in iis rebus, quae ante oculos gestae sunt, ad multos pertinuerunt, confectae publicis privatisque tabulis sunt, nulla significatio turpi, nulla alicuius delicti suspicio referatur. 6. Hispaniensis legatio consecuta est, turbulentissimo rei publicae tempore, quum adventu L. Sullae in Italiam maximi exercitus civium dissiderent *de* iudiciis ac legibus: atque hoc rei publicae statu desperato qualis

B. FRAGMENTA AB ALIIS SCRIPTORIBUS SERVATA.

IV. 7. Si nulla pecunia numerata est, cuius pecuniae quinquagesima est? C. JULIUS VICTOR c. 6. §. 2. p. 219, 31. Bait. quod eius causa non sit eadem, quae Verris. IDEM c. 6. §. 4. p. 222, 17. Bait.

8. Frumenti maximus numerus e Gallia, peditatus amobilissimae copiae e Gallia, equites numero plurimi e Gallia. AQUILA ROMANUS DE FIGURIS SENTENT. c. 35. p. 178. Ruhnken.

9. Gallos post haec dilutius esse poturos, quod illi venenum esse arbitrabantur. AMMIANUS MARCELLINUS l. xv. c. 12. §. 4.

10. Plaetorii matrem, dum vixisset, ludum: postquam mortua esset, magistratos habuisse. QUINCTILIANUS INST. OR. VI. c. 3. §. 51.

V. PARS ORATIONIS IAM ANTE VULGATA.

11. [I. 1.] . . . hoc praetore oppressam esse aere alieno Galliam. A quibus versuras tantarum pecuniarum factas esse dicunt? A Gallis? Nihil minus. A quibus igitur? A civibus Romanis, qui negotiantur in Gallia. Cur eorum verba non audimus? cur eorum tabulae nullae proferuntur? Insector litro atque insto accusatori, iudices: insector, inquam, et agito testes. Plus ego in hac causa laboris et operae consumo in poscendis testibus quam caeteri defensores in refu-

tandis. Audaciter hoc dico, iudices: non temere confirmo. Referta Gallia negociatorum est, plena civium Romanorum. Nemo Gallorum sine cive Romano quidquam negotii gerit: numus in Gallia nullus sine civium Romanorum tabulis commovetur. 12. [2]. Videte quò descendam, iudices, quam longe videar ab consuetudine mea et cautione ac diligentia discedere. Unae tabulae proferantur, in quibus vestigiur sit aliquod, quod significet pecuniam Fonteio datam: unum ex toto negociatorum, colonorum, publicanorum, aratorum pecuariorum numero testem producant: vere accusatum esse concedam. Pro di immortales! quae haec est causa? quae defensio? Provinciae Galliae M. Fonteius praefuit, quae constat ex iis generibus hominum et civitatum, qui, ut veteri mittam, partim nostra memoria bella cum populo Romano acerba ac diuturna gesserunt, partim modo ab nostris imperatoribus subacti, modo bello domiti, modo triumphis ac monumentis notati, modo ab senatu agris urbibusque mulctati sunt, partim, qui cum ipso M. Fonteio ferrum ac manu contulerunt multoque eius sudore ac labore sub populi Romani imperium dicionemque ceciderunt. 13. [3]. Est in eadem provincia Narbo Marcius, colonia nostrorum civium specula populi Romani ac propugnaculum istis ipsis nationibus oppositum et obiectum: est item urbs Massilia, de qua ante dixi, fortissimorum fidelissimorumque sociorum qui Gallicorum bellorum pericula et prae copis remisque compensarunt: est praeterea numerus civium Romanorum atque hominum honestissimorum. VI. [II]. Huic provinciae quae ex hac generum varietate constaret, M. Fonteius, ut dixi, praefuit: qui erant hostes, subegit: qui proximi fuerant eos ex iis agris, quibus erant mulctati, decedere coegit caeteris, qui idcirco magnis saepe erant bellis superati, et semper populo Romano parerent, magnos equitatus ad ea bella, quae tum in toto orbe terrarum a populo Romano gerebantur, magnas pecunias ad eorum stipendium, maximum frumenti numerum ad Hispaniense bellum tolerandum imperavit. 14. [4]. Is, qui gessit, in iudicium vocatur, vos qui in re non interfuistis, causam una cum populo Romano cognoscitis. Dicunt contra, quibus invitissimis imperatu

est: dicunt, qui ex agris ex Cn. Pompeii decreto decedere sunt coacti: dicunt, qui ex belli caede et fuga nunc primum audent contra M. Fonteium inermem consistere. Quid coloni Narbonenses? quid volunt? quid existimant? Hunc per vos volunt: se per hunc incolumes existimant esse. Quid Massiliensium civitas? Hunc praesentem iis adfecit honoribus, quos habuit amplissimos: vos autem absens orat atque obsecrat, ut sua religio, laudatio, auctoritas aliquid apud vestros animos momenti habuisse videatur. 15. [5]. Quid? civium Romanorum quae voluntas est? Nemo est ex tanto numero quin hunc optime de provincia, de imperio, de sociis et civibus meritum esse arbitretur. VII. [III]. Quoniam igitur videtis qui oppugnatum M. Fonteium, cognostis qui defensum velint, statuite nunc quid vestra aequitas, quid populi Romani dignitas postulet: utrum colonis vestris, negociatoribus vestris, amicissimis atque antiquissimis sociis, et credere et consulere malitis an iis, quibus neque propter iracundiam fidem neque propter infidelitatem honorem habere debetis. 16. [6]. Quid? si maiorem etiam hominum honestissimorum copiam adfero, quae huius virtuti atque innocentiae testimonio possit esse, tamenne plus Gallorum consensus valebit quam summae auctoritatis hominum? Quum Galliae Fonteius praeesset, scitis, iudices, maximos populi Romani exercitus in duabus Hispaniis clarissimosque imperatores fuisse. Quam multi equites Romani, quam multi tribuni militum, quales et quot et quotiens legati ad eos. Exercitus praeterea Cn. Pompeii maximus atque ornatissimus hiemavit in Gallia, M. Fonteio imperante. Satisne vobis multos, satis idoneos testes et conscios videtur ipsa fortuna esse voluisse earum rerum, quae M. Fonteio praetore gererentur in Gallia? Quem ex tanto hominum numero testem in hac causa producere potestis? quis est ex eo numero, qui vobis auctor placeat? eo nos iam laudatore et teste utemur. 17. [7]. Dubitabitis etiam diutius, iudices, quin illud, quod initio vobis proposui, verissimum sit, aliud per hoc iudicium nihil agi nisi ut M. Fonteio oppresso testimoniis eorum, quibus multa rei publicae causa invitissimis imperata sunt, signiores posthac ad imperandum caeteri sint, quum videant eos op-

pugnari, quibus oppressis populi Romani imperium incolu-
me esse non possit?

VIII. [IV]. Obiectum est etiam, quaestum M. Fonteium ex viarum munitione fecisse, ut aut ne cogeret munire aut id, quod munitum esset, ne improbaret. Si et coacti sunt munire omnes et multorum opera improbata sunt, certe utrumque falsum est, et ob vacationem precium datum, quum immunis nemo fuerit, et ob probationem, quum multa improbata sint. 18. [8]. Quid? si hoc crimen optimis nominibus delegare possumus et ita, non ut culpam in alios transferamus, sed uti doceamus eos isti munitioni praefuisse, qui facile officium suum et praestare et probare possunt, tamenne vos omnia in M. Fonteium iratis testibus freti conferetis? Quum maioribus rei publicae negociis M. Fonteius impeditur et quum ad rem publicam pertineret viam Domitiam muniri, legatis suis, primariis viris, C. Annio Bellieno et C. Fonteio negocium dedit. Itaque praefuerunt: imperaverunt pro dignitate sua quod visum est et probaverunt. Quod vos, si nulla alia ex re, ex litteris quidem nostris, quas exscripsistis, et missis et adlatis, certe scire potuistis. Quas si antea non legistis, nunc ex nobis quid de iis rebus Fonteius ad legatos suos scripserit, quid ad eum illi rescripserint cognoscite. L. M. AD C. ANNIUM LEG. AD C. FONTEIUM LEG. L. A. A C. ANNIO LEG. A C. FONTEIO LEG.

19. [9]. Satis opinor esse perspicuum, iudices, hanc rationem munitionis neque ad M. Fonteium pertinere et ab iis esse tractatam, quos nemo possit reprehendere. IX. [V]. Cognoscite nunc de crimine vinario, quod illi invidiosissimum et maximum esse voluerunt. Crimen a Plaetorio, iudices, ita constitutum est: Fonteio non in Gallia primum venisse in mentem ut portorium vini institueret, sed in Italia: hac proposita ratione Roma profectum. Itaque Titurium Tolosae quaternos denarios in singulas vini amphoras portorii nomine exegisse, † Croduni Porcium et Munium ternos victoriatos M. Vulchalone Servaeum binos victoriatos M. atque in his locis se trodunt Vulchalone ab his portorium esse exactum, si qui Cobiamacho, qui vicus inter Tolosam et Narbonem est, deverterentur neque Tolosam ire vellent

Elesiodoluscantum senos denarios ab his, qui ad hostem portarent, exegissent. 20. [10]. Video, iudices, esse crimen et genere ipso magnum: vectigal enim esse impositum fructibus nostris dicitur et pecuniam permagnam ratione ista cogi potuisse confiteor: et invidia: vel maxime enim inimici hanc rem sermonibus divulgare voluerunt: sed ego ita existimo, quo maius crimen sit id, quod ostendatur esse falsum, hoc maiorem ab eo iniuriam fieri, qui id confingat. Vult enim magnitudine rei sic occupare animos eorum, qui audiunt, ut difficilis aditus veritati relinquatur.

DE CRIMINE VINARIO. DE BELLO VOCONTIORUM. DE DISPOSITIONE HIBERNORUM.

X. 21. [VI. 11]. At hoc Galli negant. At ratio rerum et vis argumentorum coarguit. Potest igitur testibus iudex non credere? Cupidis et iratis et coniuratis et ab religione remotis non solum potest, sed etiam debet. Etenim si, quia Galli dicunt, idcirco M. Fonteius nocens existimandus est, quid mihi opus est sapiente iudice? quid aequo quaesitore? quid oratore non stulto? Dicunt enim Galli. Negare non possumus. Hic si ingeniosi et periti et aequi iudicis has partes esse existimatis, ut, quoniam quidem testes dicunt, sine ulla dubitatione credendum sit, Salus ipsa virorum fortium innocentiam tueri non potest: sin autem in rebus iudicandis non-minimam partem ad unam quamque rem existimandam momentoque suo ponderandam sapientia iudicis tenet, multo vestrae maiores gravioresque partes sunt ad cogitandum quam ad dicendum meae. 22. [12]. Mihi enim semper una quaque de re testis non solum semel, verum etiam breviter interrogandus est, saepe etiam non interrogandus, ne aut irato facultas ad dicendum data aut cupido auctoritas attributa esse videatur. Vos et saepius eandem rem animis agitare et diutius uno de teste cogitare potestis, et, si quem nos interrogare noluimus, quae causa nobis tacendi fuerit existimare debetis. Quam ob rem, si hoc iudici praescriptum lege aut officio putatis, testibus credere, nihil est cur alius alio iudice melior aut sapientior existimetur. Unum est enim et simplex aurium iudicium et promiscue et communiter stultis ac sapientibus ab natura datum. 23. [13]. Quid

est igitur, ubi elucere possit prudentia? ubi discerni stultus auditor et credulus ab religioso et sapienti iudice? Nimirum illud, in quo ea, quae dicuntur a testibus, coniecturae et cogitationi traduntur, quanta auctoritate, quanta animi aequitate, quanto pudore, quanta fide, quanta religione, quanto studio existimationis bonae, quanta cura, quanto timore dicantur. XI. [VII]. An vero vos id in testimoniis hominum barbarorum dubitabitis, quod persaepe et nostra et patrum memoria sapientissimi iudices de clarissimis nostrae civitatis viris dubitandum non putaverunt? qui Cn. et Q. Caepionibus, L. et Q. Metellis testibus in Q. Pompeium, hominem novum, non crediderunt: quorum virtuti, generi, rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio cupiditatis atque inimicitiarum suspicio derogavit. 24. [14]. Ecquem hominem vidimus, ecquem vere commemorare possumus parem consilio, gravitate, constantia, caeteris virtutibus, honoris, ingenii, rerum gestarum ornamentis M. Aemilio Scauro fuisse? tamen huius, cuius iniurati nutu prope terrarum orbis regebatur, iurati testimonio neque in C. Fimbriam neque in C. Memmiam creditum est. Noluerunt ii, qui iudicabant, hanc patere inimicitias viam, quem quisque odisset, ut eum testimonio posset tollere. Quantus in L. Crasso pudor fuerit, quod ingenium, quanta auctoritas quis ignorat? Tamen is, cuius etiam sermo testimonii auctoritatem habebat, testimonio ipso, quae in M. Marcellum inimico animo dixit, probare non potuit. 25. [15]. Fuit, fuit illis iudicibus divinum ac singulare, iudices, consilium, qui se non solum de reo, sed etiam de accusatore, de teste iudicare arbitrabantur, quid fictum, quid fortuna ac tempore adlatum, quid precio corruptum, quid spe aut metu depravatam, quid a cupiditate aliqua aut inimicitias profectum videretur. Quae si iudex non amplectetur omnia consilio, non animo ac mente circumspiciet, si, ut quidque ex illo loco dicetur, ex oraculo aliquo dici arbitrabitur, profecto satis erit, id quod dixi antea, non surdum iudicem huic muneri atque officio praeesse: nihil erit, quam ob rem ille nescio quis sapiens homo ac multarum rerum peritus ad res iudicandas requiratur. XII. 26. [VIII. 16]. An vero illi equites Romani, quos nos vidimus, qui nuper in

re publica iudiciisque maximis floruerunt, habuerunt tantum animi, tantum roboris, ut M. Scauro testi non crēderent: vos Volcarum atque Allobrogum testimoniis non credere timetis? Si inimico testi credi non oportuit, inimicior Marcello Crassus aut Fimbriae Scaurus ex civilibus studiis atque obtreactione domestica quam huic Galli? quorum, qui optima in causa sunt, equites, frumentum, pecuniam semel atque iterum ac saepius invitissimi dare coacti sunt: caeteri partim ex veteribus bellis agro mulctati, partim ab hoc ipso bello superati et oppressi. 27. [17]. Si, qui ob aliquod emolumentum suum cupidius aliquid dicere videntur, iis credi non convenit, credo maius emolumentum Caepionibus et Metellis propositum fuisse ex Q. Pompeii damnatione, quum studiorum suorum obtrectatorem sustulissent, quam cunctae Galliae ex M. Fontei calamitate, in qua illa provincia prope suam immunitatem ac libertatem positam esse arbitratur.

An si homines ipsos spectare convenit — id quod in teste profecto valere plurimum debet —, non modo cum summis civitatis nostrae viris, sed cum infimo cive Romano quisquam amplissimus Galliae comparandus est? Scit Induciomarus quid sit testimonium dicere? movetur eo timore, quo nostrum unus quisque, quum in eum locum productus est? XIII. 28. [IX. 18]. Recordamini, iudices, quanto opere laborare soleatis non modo quid dicatis pro testimonio, sed etiam quibus verbis utamini, ne quod minus moderate positum, ne quod ab aliqua cupiditate prolapsum verbum esse videatur: vultu denique laboratis ne qua significari possit suspicio cupiditatis, ut, et quum proditis, existimatio sit quaedam tacita de vobis pudoris ac religionis, et quum disceditis, ea diligenter conservata ac retenta videatur. 29. [19]. Credo haec eadem Induciomarum in testimonio timuisse aut cogitavisse: qui primum illud verbum consideratissimum nostrae consuetudinis, *ARBITOR*, quo nos etiam tunc utimur, quum ea dicimus iurati, quae comperta habemus, quae ipsi vidimus, ex toto testimonio suo sustulit atque omnia se scire dixit. Verebatur enim videlicet ne quid apud vos populumque Romanum de existimatione sua deperderet, ne qua fama consequeretur eius modi, Induciomarum, talem virum, tam

cupide, tam temere dixisse. Non intelligebat se in testimonio nihil praeter vocem et os et audaciam neque civibus suis neque accusatoribus nostris praestare debere. 30. [20]. An vero istas nationes religione iuris iurandi ac metu deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini, quae tantum a caeterarum gentium more ac natura dissentiunt? quod caeterae pro religionibus suis bella suscipiunt, istae contra omnium religiones: illae in bellis gerendis ab dis immortalibus pacem ac veniam petunt, istae cum ipsis dis immortalibus bella gesserunt. XIV. [X]. Hae sunt nationes, quae quondam tam longe ab suis sedibus Delphos usque ad Apollinem Pythium atque ad oraculum orbis terrae vexandum ac spoliandum profectae sunt. Ab iisdem gentibus sanctis et in testimonio religiosis obsessum Capitolium est atque ille Iuppiter, cuius nomine maiores nostri vincam testimoniorum fidem esse voluerunt. 31. [21]. Postremo his quidquam sanctum ac religiosum videri potest, qui, etiam si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant? ut ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelerare violarint. Quis enim ignorat eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolatorum? Quam ob rem quali fide, quali pietate existimatis esse eos, qui etiam deos immortales arbitrentur hominum scelere et sanguine facillime posse placari? Cum his vos testibus vestram religionem coniungetis? ab his quidquam sancte aut moderate dictum putabitis? 32. [22]. Hoc vestrae mentes tam castae, tam integrae sibi suscipient, ut, quum omnes legati nostri, qui illo triennio in Galliam venerunt, omnes equites Romani, qui in illa provincia fuerunt, omnes negotiatores eius provinciae, denique omnes, in Gallia qui sunt, socii populi Romani atque amici, M. Fonteium incolumem esse cupiant, iurati privatim et publice laudent, vos tamen cum Gallis iurare malitis? Quid ut secuti esse videamini? Voluntatemne hominum? gravior igitur vobis erit hostium voluntas quam civium? An dignitatem testium? potestis igitur ignotos notis, iniquos aequis, alienigenas domesticis, cupidos moderatis, mercenarios gratuitis, impios

religiosis, inimicissimos huic imperio ac nomini bonis ac fidelibus et sociis et civibus anteferre?

XV. 33. [XI. 23]. An vero dubitatis, iudices, quin in-
 sitas inimicitias istae gentes omnes et habeant et gerant cum
 populi Romani nomine? Sic existimatis eos hic sagatos
 braccatosque versari, animo demisso atque humili, ut solent
 ii, qui adfecti iniuriis ad opem iudicum supplices inferiores-
 que confugiunt? Nihil vero minus. Hi contra vagantur laeti
 atque erecti passim toto foro, cum quibusdam minis et bar-
 baro atque immani terrore verborum: quod ego profecto non
 crederem, nisi aliquotiens ex ipsis accusatoribus vobiscum
 simul, iudices, audissem: quum praeciperent ut caveretis
 ne hoc absoluto novum aliquod bellum Gallicum concitaretur.
 34. [24]. Si M. Fonteium, iudices, in causa deficerent
 omnia: si turpi adolescentia, vita infami, magistratibus, quos
 ante oculos vestros gessit, convictis virorum bonorum testi-
 moniis, legationibus flagitiose obitis, invisus suis omnibus,
 in iudicium vocaretur: si in eo iudicio colonorum populi
 Romani Narbonensium, fidelissimorum sociorum Massilien-
 sium, civium Romanorum omnium testimoniis tabulisque
 premeretur, tamen esset vobis magno opere providendum
 ne, quos ita adflictos a vestris patribus maioribusque acce-
 pissetis ut contemnendi essent, eos pertimuisse et eorum
 minis et terrore commoti esse videremini. 35. [25]. Nunc
 vero, quum laedat nemo bonus, laudent omnes vestri cives
 atque socii, oppugnent ij, qui saepissime hanc urbem et hoc
 imperium oppugnarunt, quumque inimici M. Fonteii vobis
 ac populo Romano minentur, amici ac propinqui supplicent
 vobis, dubitabitis non modo vestris civibus, qui maxime
 gloria ac laude ducuntur, verum etiam exteris nationibus ac
 gentibus ostendere vos in sententiis ferendis civi parcere
 quam hosti cedere maluisse? XVI. 36. [XII. 26]. Magna
 mehercules causa, iudices, absolutionis cum caeteris causis
 haec est, ne qua insignis huic imperio macula atque igno-
 minia suscipiatur, si hoc ita perlatum erit in Galliam, sena-
 tores equitesque populi Romani non testimoniis Gallorum,
 sed minis commotos rem ad illorum libidinem iudicasse.
 Ita vero, si illi bellum facere conabuntur, excitandus nobis

erit ab inferis C. Marius, qui Induciomaro isti minaci atque adroganti par in belligerando esse possit: excitandus Cn. Domitius et Q. Maximus, qui nationem Allobrogum et reliquas suis iterum armis conficiat atque opprimat aut quoniam id quidem non potest, orandus erit nobis amicus meus, M. Plaetorius, ut suos novos clientes a bello faciendo deterreat, ut eorum iratos animos atque horribiles inpetus deprecetur, aut, si non poterit, M. Fabium subscriptorem eius rogabimus, ut Allobrogum animos mitiget, quoniam apud illos Fabiorum nomen est amplissimum, ut velint isti aut quiescere, id quod victi ac subacti solent, aut, quum minantur, intelligere se populo Romano non metum belli, sed spem triumphii ostendere.

37. [27]. Quod si in turpi reo patiendum non esset, ut quidquam isti se minis profecisse arbitrarentur, quid faciendum vobis in M. Fonteio arbitramini? de quo homine, iudices, — iam enim mihi videor hoc prope causa duabus actionibus perorata debere dicere — de quo vos homine ne ab inimicis quidem ullum fictum probrosum non modo crimen, sed ne male dictum quidem audistis. Ecquis umquam reus, praesertim in hac vitae ratione versatus, in honoribus petendis, in potestatibus, in imperiis gerendis sic accusatus est, ut nullum probrosum, nullum facinus, nulla turpitudine, quae a libidine aut a petulantia aut ab audacia nata esset, ab accusatore obiiceretur, si non vera, at tamen ficta cum aliqua ratione ac suspicione?

XVII. 38. [XIII. 28]. M. Aemilium Scaurum, summum nostrae civitatis virum, scimus accusatum a M. Bruto. Exstant orationes, ex quibus intelligi potest multa in illum ipsum Scaurum esse dicta, falso: quis negat? verum tamen ab inimico dicta et obiecta. Quam multa M. Aquilius audivit in suo iudicio? quam multa L. Cotta? denique P. Rutilius? qui, etsi damnatus est, mihi videtur tamen inter viros optimos atque innocentissimos esse numerandus. Ille igitur ipse homo sanctissimus ac temperantissimus multa audivit in sua causa, quae ad suspensionem stuprorum, ad libidinem pertinerent. 39. Exstat oratio hominis, ut opinio mea fert, nostrorum hominum longe ingeniosissimi atque eloquentis-

simi, C. Gracchi: qua in oratione permulta in L. Pisonem turpia ac flagitiosa dicuntur. At in quem virum? qui tanta virtute atque integritate fuit, ut etiam illis optimis temporibus, quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen Frugi nominaretur. Quem quum in contionem Gracchus vocari iuberet et viator quaereret, quem Pisonem, quod erant plures: *Cogis me*, inquit, *dicere inimicum meum Frugi*. Is igitur vir, quem ne inimicus quidem satis in appellando significare poterat, nisi ante laudasset: qui uno cognomine declarabatur non modo quis esset, sed etiam qualis esset, tamen in falsam atque iniquam probrorum insimulationem vocabatur. 40. [30]. M. Fonteius ita duabus actionibus accusatus est, ut obiectum nihil sit quo significari vestigium libidinis, petulantiae, crudelitatis, audaciae possit. Non modo nullum facinus huius protulerunt, sed ne dictum quidem aliquod reprehenderunt. XVIII. [XIV]. Quod si aut quantam voluntatem habent ad hunc opprimendum aut quantam ad male dicendum licentiam, tantum haberent aut ad ementiendum animi aut ad fingendum ingenii, non meliore fortuna ad probra non audienda Fonteius, quam illi, de quibus antea commemoravi, fuisset. Frugi igitur hominem, iudices, frugi, inquam, et in omnibus vitae partibus moderatum ac temperantem, plenum pudoris, plenum officii, plenum religionis, videtis positum in vestra fide ac potestate, atque ita, ut commissus sit fidei, permissus potestati.

41. [31]. Videte igitur utrum sit aequius hominem honestissimum, virum fortissimum, civem optimum dedi inimicissimis atque immanissimis nationibus an reddi amicis, praesertim quum tot res sint, quae vestris animis pro huius innocentis salute supplicent: primum generis antiquitas, quam Tusculo, ex clarissimo municipio, profectam, in monumentis rerum gestarum incisam ac notatam videmus: tum autem continuae praeturae, quae et caeteris ornamentis et existimatione innocentiae maxime floruerunt: deinde recens memoria parentis, cuius sanguine non solum Asculanorum manus, a qua interfectus est, sed totum illud sociale bellum macula sceleris imbutum est: postremo ipse quum in omnibus vitae partibus honestus atque integer tum in re militari

quum summi consilii et maximi animi tum vero usu quoque bellorum gerendorum in primis eorum hominum, qui nunc sunt, exercitatus. XIX. 42. [XV. 32]. Qua re si etiam monendi estis a me, iudices, quod non estis, videor hoc leniter pro mea auctoritate vobis praecipere posse, ut ex eo genere homines, quorum cognita virtus, industria, felicitas in re militari sit, diligenter vobis retinendos existimetis. Fuit enim maior talium virorum in hac re publica copia: quae quum esset, tamen eorum non modo salutis, sed etiam honori consulebatur. Quid nunc vobis faciendum est? studiis militariibus apud iuventutem obsoletis, hominibus autem ac summis ducibus partim aetate, partim civitatis discordiis ac rei publicae calamitate consumptis, quum tot bella aut a nobis necessario suscipiantur aut subito atque improvisa nascantur, nonne et hominem ipsum ad dubia rei publicae tempora reservandum et caeteros studio laudis ac virtutis inflammandos putatis? 43. [33]. Recordamini quos legatos nuper in bello L. Iulius, quos P. Rutilius, quos L. Cato, quos Cn. Pompeius habuerit. Scietis fuisse tum M. Cornutum, L. Cinnam, L. Sullam, praetorios homines, belli gerendi peritissimos: praeterea C. Marium, P. Didium, Q. Catulum, P. Crassum, non litteris homines ad rei militaris scientiam, sed rebus gestis ac victoriis eruditos. Age vero, nunc inserite oculos in curiam, introspicite penitus in omnes rei publicae partes: utrum videtis nihil posse accidere, ut tales viri desiderandi sint an, si acciderit, eorum hominum copia populum Romanum abundare? Quae si diligenter attendetis, profecto, iudices, virum ad labores belli impigrum, ad pericula fortem, ad usum ac disciplinam peritum, ad consilia prudentem, ad casum fortunamque felicem, domi vobis ac liberis vestris retinere, quam inimicissimis populo Romano nationibus et crudelissimis tradere et condemnare maletis.

XX. 44. [XVI. 34]. At infestis prope signis inferuntur Galli in Fonteium et instant atque urgent summo cum studio, summa cum audacia. Nos vero, iudices, et multis et firmis praesidiis, vobis adiutoribus, isti immani atque intolerandae barbariae resistemus. Primum obiicitur contra istorum impetus Macedonia, fidelis et amica populo Romano

provincia: quae quum se ac suas urbes non solum consilio, sed etiam manu Fonteii conservatam esse dicat, ut illa per hunc a Thracum adventu ac depopulatione defensa est, sic ab huius nunc capite Gallorum impetus terroresque depellit.

45. [35]. Constituitur ex altera parte ulterior Hispania, quae profecto non modo religione sua resistere istorum cupiditati potest, sed etiam sceleratorum hominum periuria testimoniis ac laudationibus suis refutare. Atque ex ipsa etiam Gallia fidelissima et gravissima auxilia sumuntur. Venit huic subsidio, misero atque innocenti, Massiliensium cuncta civitas, quae non solum ob eam causam laborat, ut huic, a quo ipsa servata est, parem gratiam referre videatur, sed etiam, quod ea conditione atque eo fato se in his terris collocatam esse arbitratur, ne quid nostris hominibus illae gentes nocere possint.

46. [36]. Propugnat pariter pro salute M. Fonteii Narbonensis colonia, quae per hunc ipsa nuper obsidione hostium liberata, nunc eiusdem miseriis ac periculis commovetur. Denique ut oportet bello Gallico, ut maiorum iura moresque praescribunt, nemo est civis Romanus qui sibi ulla excusatione utendum putet. Omnes illius provinciae publicani, agricolae, pecuarii, caeteri negotiatores uno animo M. Fonteium atque una voce defendunt. XXI. [XVII]. Quod si tantas auxiliorum nostrorum copias Induciomarus ipse despexerit, dux Allobrogum caeterorumque Gallorum, num etiam de matris hunc complexu, lectissimae miserrimaeque feminae, vobis inspectantibus, avellet atque abstrahet? praesertim quum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat vestramque, iudices, ac populi Romani fidem imploret: quae pro vobis liberisque vestris tot annos in dis immortalibus placandis occupata est, ut ea nunc pro salute sua fratrisque sui animos vestros placare possit.

47. [37]. Cui miserae quod praesidium, quod solacium reliquum est, hoc amisso? Nam caeterae feminae gignere ipsae sibi praesidia et habere domi fortunarum omnium socium participemque possunt: huic vero virgini quid est praeter fratrem quod aut iucundum aut carum esse possit? Nolite pati, iudices, aras deorum immortalium Vestaeque matris cotidianis virginis lamentationibus de vestro iudicio commoneri. Pro-

spicite ne ille ignis aeternus, nocturnis Fonteiae laboribus vigiliisque servatus, sacerdotis vestrae lacrimis exstinctus esse dicatur. 48. [38]. Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices, easdem, quas pro vobis dis immortalibus tendere consuevit. Cavete ne periculosum superbumque sit eius vos obsecrationem repudiare, cuius preces si di aspernarentur, haec salva esse non possent. Videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M. Fonteium, parentis et sororis commemoratione lacrimas profudisse? Qui numquam in acie pertimuerit, qui se armatus saepe in hostium manum multitudinemque immiserit, quum in eius modi periculis eadem se solacia suis relinquere arbitraretur, quae suus pater sibi reliquisset, idem nunc conturbato animo pertimescit ne non modo ornamento et adiumento non sit suis, sed etiam cum acerbissimo luctu dedecus aeternum miseris atque ignominiam relinquat. 49. [39]. O fortunam longe disparem, M. Fonte! si deligere potuisses, ut potius telis tibi Gallorum quam periuriis intereundum esset. Tum enim vitae socia virtus, mortis comes gloria fuisset: nunc vero qui est dolor, victoriae te atque imperii poenas ad eorum arbitrium sufferre, qui aut victi armis sunt aut invilissimi paruerunt. A quo periculo defendite, iudices, civem fortem atque innocentem: curate ut nostris testibus plus quam alienigenis credidisse videamini, plus saluti civium quam hostium libidini consuluisse, graviorem duxisse eius obsecrationem, quae vestris sacris praesit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris delubrisque bella gesserint. Postremo prospicite, iudices, id quod ad dignitatem populi Romani maxime pertinet, ut plus apud vos preces virginis Vestalis quam minae Gallorum valuisse videantur.

M. TULLII CICERONIS
P R O A. C A E C I N A
O R A T I O.

A R G U M E N T U M.

M. Fulcinius, municeps Tarquiniensis, habuerat in matrimonio Caesenniam. Ei fundum in agro Tarquiniensi vendiderat, ut dos, quam numeratam acceperat, in eo fundo collocaretur. Aliquanto post Fulcinius ipse huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta emerat. Filium e Caesennia susceperat Fulcinius. Eum moriens testamento fecerat heredem, usum et fructum omnium bonorum suorum uxori legaverat, ut frueretur una cum filio. Brevi tempore post M. Fulcinius adolescens mortuus erat: heredem fecerat P. Caesennium: uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legaverat. Quum esset auctio hereditaria instituta, statuerat Caesennia de amicorum sententia emere fundum illum Fulcinianum, qui fundo suo antiquo continens esset. Negotium datum erat Aebutio, qui eius negocia administrare consuerat. Ei erat fundus, quem mandatu Caesenniae dicebatur emisse, addictus. Non ita multo post Caesennia A. Caecinae Volaterrano nupserat eumque moriens testamento heredem fecerat ex maxima parte bonorum, ex minima parte M. Fulcinium libertum superioris viri, ex minore etiam Aebutium. Aebutius primum negaverat A. Caecinam heredem esse posse, quod a L. Sulla Volaterranis civitas esset adempta, tum eum fundum, quem Caesenniae mandatu dicebatur emisse, suum esse contenderat seseque sibi emisse. De hoc igitur fundo quum vellet A. Caecina moribus deduci, ut vi ista cotidiana facta interdictum a praetore impetrare posset, factum est, ut eum Aebutius, quum in fundum ingredi vellet, non vi cotidiana, quae moribus fit, deduceret, sed vi armata depelleret, hominibus coactis armatisque prohiberet. His rebus gestis P. Dolabella praetor anni p. u. c., ut videtur, 685 interdixerat DE VI HOMINIBUS ARMATIS, ut unde deiectus esset A. Caecina, eo restitueretur. Aebutius restituisse se dixerat, id est negaverat se iniuria deiecisse, restituendum Caecinam non esse. In hanc rem sponsio facta erat. De hac sponsione iam recuperatoribus, quos P. Dolabella dederat, iudicandum erat.

A. Caecinae causam M. Tullius susceperat, qui quum recuperatores iam bis ampliassent, hac oratione iam tertium eius rem agit. Causa enim, quae per se difficilis non esse videtur, propterea obscura erat, quod A. Caecina eiusque actor hoc contenderunt, interdictum DE VI HOMINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione ita dari, ut qui deiectus esset restitueretur, etiam si non demonstraret se vere possedisse. Quae quidem ratio vera videtur antiquo tempore putata esse. Quod contra Aebutius eiusque actor hoc contendit, restituendum tum demum Caecinam esse, si doceret suum esse fundum Caesenniamque re vera possedisse. Quam rationem posteriore tempore iuris consulti videntur secuti esse, qui M. Tullium iniustam causam defendisse pronunciaverunt. Sed tamen M. Tullius hac ipsa oratione videtur vicisse Aebutium, non solum quod conscriptam orationem edidit et commendavit, verum etiam quod A. Caecina seriore etiam tempore eius patrocinium praedicat, vide *Cic. ep. ad fam.* lib. VI. ep. 7. §. 4.

I. 1. Si quantum in agro locisque desertis audacia potest, tantum in foro atque in iudiciis impudentia valeret, non minus nunc in causa cederet A. Caecina Sex. Aebutii impudentiae, quam tum in vi faciunda cessit audaciae. Verum et illud considerati hominis esse putavit, qua de re iure decertari oporteret, armis non contendere, et hoc constantis, quicum vi et armis certare nolisset, eum iure iudicioque superare. 2. Ac mihi quidem quum audax praecipue fuisse videtur Aebutius in convocandis hominibus et armandis tum impudens in iudicio, non solum quod in iudicium venire ausus est — nam id quidem tametsi improbe fit in aperta re, tamen malitia est iam usitatum —, sed quod non dubitavit id ipsum quod arguitur confiteri. Nisi forte hoc rationis habuit, quoniam si facta vis esset moribus, superior in possessione retinenda non fuisset, quia contra ius moremque facta sit, A. Caecinam cum amicis metu perterritum profugisse, nunc quoque in iudicio si causa more institutoque omnium defendatur, nos inferiores in agendo non futuros: sin a consuetudine recedatur, se, quo impudentius egerit, hoc superiores discessurum. Quasi vero aut idem possit in iudicio improbitas quod in vi confidentia aut nos non eo libentius tum audaciae cesserimus, quo nunc impudentiae facilius obsisteremus. 3. Itaque longe alia ratione, recuperatores, ad agendam causam hac actione venio atque initio veneram. Tum enim nostrae causae spes erat posita in defensione mea,

nunc in confessione adversarii: tum in nostris, nunc vero in illorum testibus: de quibus ego antea laborabam, ne si improbi essent, falsi aliquid dicerent, si probi existimarentur, quod dixissent probarent, nunc sum animo aequissimo. Si enim sunt viri boni, me adiuvant, quum id iurati dicunt, quod ego iniuratus insimulo: sin autem minus idonei, me non laedunt, quum iis sive creditur, creditur hoc ipsum, quod nos arguimus, sive fides non habetur, de adversarii testium fide derogatur.

II. 4. Verum tamen quum illorum actionem causae considero, non video quid impudentius dici possit, quum autem vestram in iudicando dubitationem, vereor ne id, quod videntur impudenter fecisse, astute et callide fecerint. Nam si negassent vim hominibus armatis esse factam, facile honestissimis testibus in re perspicua tenerentur: sin confessi essent et id, quod nullo tempore iure fieri potest, tum ab se iure factum esse defenderent, sperarunt, id quod adsecuti sunt, se iniecturos vobis causam deliberandi et iudicandi iustam moram ac religionem. Simul illud, quod indignissimum est, futurum arbitrati sunt, ut in hac causa non de improbitate Sex. Aebutii, sed de iure civili iudicium fieri videretur. 5. Qua in re si mihi esset unius A. Caecinae causa agenda, profiterer satis idoneum esse me defensorem, propterea quod fidem meam diligentiamque praestarem, quae quum sunt in actore causae, nihil est in re praesertim aperta ac simplici quod excellens ingenium requiratur. Sed quum de eo mihi iure dicendum sit, quod pertineat ad omnes, quod constitutum sit a maioribus, conservatum usque ad hoc tempus, quo sublato non solum pars aliqua iuris deminuta, sed etiam vis ea, quae iuri maxime est adversaria, iudicio confirmata esse videatur, video summi ingenii causam esse, non ut id demonstretur, quod ante oculos est, sed ne, si quis vobis error in tanta re sit obiectus, omnes potius me arbitrentur causae quam vos religioni vestrae defuisse. 6. Quamquam ego mihi sic persuadeo, recuperatores, non vos tam propter iuris obscuram dubiamque rationem bis iam de eadem causa dubitasse, quam quod videtur ad summam illius existimationem hoc iudicium pertinere, moram ad condemnandum

anquisisse, simul et illi spatium ad sese colligendum dedisse. Quod quoniam iam in consuetudinem venit et id viri boni, vestri similes, in iudicando faciunt, reprehendendum fortasse minus, querendum vero magis etiam videtur, ideo quod omnia iudicia aut distrahendarum controversiarum aut poenitorum maleficiorum causa reperta sunt, quorum alterum levius est, propterea quod et minus laedit et persaepe disceptatore domestico diiudicatur, alterum est vehementissimum, quod et ad graviore res pertinet et non honorariam operam amici, sed severitatem iudicis ac vim requirit: 7. quod est gravius et cuius rei causa maxime iudicia constituta sunt, id iam mala consuetudine dissolutum est. Nam ut quaeque res est turpissima, sic maxime et maturissime vindicanda est: at de eadem hac, quia existimationis periculum est, tardissime iudicatur. III. Qui igitur convenit, quae causa fuerit ad constituendum iudicium, eandem moram esse ad iudicandum? Si quis, quod spondit, qua in re verbo se obligavit uno, si id non facit, maturo iudicio sine ulla religione iudicis condemnatur: qui per tutelam aut societatem aut rem mandatam aut fiduciae rationem fraudavit quempiam, in eo quo delictum maius est, eo poena est tardior. 8. „Est enim turpe iudicium.“ Et ex facto quidem turpi. Videte igitur quam inique accidat, quia res indigna sit, ideo turpem existimationem sequi: quia turpis existimatio sequatur, ideo rem indignam non vindicari. Ac si qui mihi hoc iudex recuperatorve dicat: „Potuisti enim leniore actione conflare: potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire: qua re aut muta actionem aut noli mihi instare ut iudicem“, tamen is aut timidior videatur quam fortis aut cupidior quam sapiens iudicem esse aequum est, si aut mihi praescribat quem ad modum meum ius persequar aut ipse id, quod ad se delatum sit, non audeat iudicare. Etenim si praetor is, qui iudicia dat, numquam petitori praestituit qua actione illum uti velit, videte quam iniquum sit constituta iam re iudicem quid agi potuerit aut quid possit, non quid actum sit quaerere. 9. Verum tamen nimiae vestrae benignitati pareremus, si alia ratione ius nostrum recuperare possemus. Nunc vero quis est qui aut vim hominibus armatis factam

relinqui putet oportere aut eius rei leniorem actionem nobis aliquam demonstrare possit? Ex quo genere peccati, ut illi clamitant, vel iniuriarum vel capitis iudicia constituta sunt, in eo potestis atrocitatem nostram reprehendere, quum videatis nihil aliud actum nisi possessionem per interdictum esse repetitam? IV. Verum sive vos existimationis illius periculum sive iuris dubitatio tardiores fecit adhuc ad iudicandum, alterius rei causam vosmet ipsi iam vobis saepius prolato iudicio sustulistis, alterius ego vobis hodierno die causam profecto auferam, ne diulius de controversia nostra ac de communi iure dubitetis. 10. Et si forte videbor altius initium rei demonstrandae petisse, quam me ratio iuris et ius, de quo iudicium est, et natura causae coëgerit, quaeso ut ignoscatis. Non enim minus laborat A. Caecina; ne summo iure egisse quam ne certum ius non oblinuisse videatur.

M. Fulcinius fuit, recuperatores, e municipio Tarquiniensi, qui et domi suae cum primis honestus existimatus est et Romae argentariam non ignobilem fecit. Is habuit in matrimonio Caesenniam, eodem e municipio, summo loco natam et probatissimam feminam, sicut et vivus ipse multis rebus ostendit et in morte sua testamento declaravit. 11. Huic Caesenniae fundum in agro Tarquiniensi vendidit temporibus illis difficillimis solutionis. Quum uteretur uxoris dote numerata, quo mulieri esset res cautior, curavit ut in eo fundo dos collocaretur. Aliquanto post iam argentaria dissoluta Fulcinius huic fundo uxoris continentia quaedam praedia atque adiuncta mercatur. Moritur Fulcinius — multa enim, quae sunt in re, quia remota sunt a causa, praetermittam —: testamento facit heredem quem habebat e Caesennia filium: usum et fructum omnium bonorum suorum Caesenniae legat, ut frueretur una cum filio. 12. Magnus honos viri iucundus mulieri fuisset, si diuturnum esse licuisset: frueretur enim bonis cum eo, quem suis bonis heredem esse cupiebat et ex quo maximum fructum ipsa capiebat. Sed hunc fructum mature fortuna ademit. Nam brevi tempore M. Fulcinius adolescens mortuus est: heredem P. Caesennium fecit: uxori grande pondus argenti matrique partem maiorem bonorum legavit. Itaque in partem mulieres vocatae sunt.

V. 13. Quum esset haec auctio hereditaria constituta, Aebutius iste, qui iam diu Caesenniae viduitate ac solitudine aleretur ac se in eius familiaritatem insinuasset hac ratione, ut cum aliquo suo compendio negocia mulieris, si qua acciderent, controversiasque susciperet, versabatur eo quoque tempore in his rationibus auctionis et partitionis atque etiam se ipse inferebat et intro dabat et in eam opinionem Caesenniam adducebat, ut mulier imperita nihil putaret agi callide posse, ubi non adesset Aebutius. 14. Quam personam iam e cotidiana vita cognoscitis, recuperatores, mulierum adsentatoris, cognitoris viduarum, defensoris nimium litigiosi, contriti ad regiam, inepti ac stulti inter viros, inter mulieres periti iuris et callidi, hanc personam imponite Aebutio. Is enim Caesenniae fuit Aebutius. Ne forte quaeratis, num propinquus? Nihil alienius. Amicus a patre aut a viro traditus? Nihil minus. Quis igitur? ille, ille, quem supra deformavi: voluntarius amicus mulieris, non necessitudine aliqua, sed ficto officio simulataque sedulitate coniunctus, magis opportuna opera nonnumquam quam aliquando fideli. 15. Quum esset, ut dicere institueram, constituta auctio Romae, suadebant amici cognatique Caesenniae, id quod ipsi quoque mulieri veniebat in mentem, quoniam potestas esset emendi fundum illum Fulcinianum, qui fundo eius antiquo continens esset, nullam esse rationem amittere eius modi occasionem, quum ei praesertim pecunia ex partitione deberetur, nusquam posse eam melius collocari. Itaque hoc mulier facere constituit: mandat ut fundum sibi emat. . . . Cui tandem? — Cui putatis? An non in mentem vobis venit omnibus illius hoc munus esse ad omnia mulieris negocia parati, sine quo nihil satis caute, nihil satis callide posset agi? — Recte attenditis. VI. 16. Aebutio negocium datur. Adest ad tabulam: licetur Aebutius: deterrentur emptores multi partim gratia Caesenniae, partim etiam precio. Fundus addicitur Aebutio: pecuniam argentario promittit Aebutius: quo testimonio nunc vir optimus utitur sibi emptum esse. Quasi vero aut nos ei negemus addictum aut tum quisquam fuerit qui dubitaret quin emeretur Caesenniae, quum id plerique scient, omnes fere audissent vel coniectura adsequi possent,

quum pecunia Caesenniae ex illa hereditate deberetur, eam porro in praediis collocari maxime expediret, essent autem praedia, quae mulieri maxime convenirent, ea venirent, liceretur is, quem Caesenniae dare operam nemo miraretur, sibi emere nemo posset suspicari. 17. Hac emptione facta pecunia solvitur a Caesennia: cuius rei putat iste rationem reddi non posse, quod ipse tabulas averterit: se autem habere argentarii tabulas, in quibus sibi expensa pecunia lata sit acceptaque relata: quasi id aliter fieri oportuerit. Quum omnia ita facta essent, quem ad modum nos defendimus, Caesennia fundum possedit locavitque: neque ita multo post A. Caecinae nupsit. Ut in pauca conferam, testamento facto mulier moritur: facit heredem ex deunce et semuncia Caecinam, ex duabus sextulis M. Fulcinium libertum superioris viri, Aebutio sextulam aspergit. Hanc sextulam illa mercedem isti esse voluit adsiduitatis et molestiae, si quam ceperat. Iste autem hac sextula se ansam retinere omnium controversiarum putat.

VII. 18. Iam principio ausus est dicere non posse heredem esse Caesenniae Caecinam, quod is deteriore iure esset quam caeteri cives propter incommodum Volaterranorum calamitatemque civilem. Itaque homo timidus imperitusque, qui neque animi neque consilii satis haberet, non putavit esse tanti hereditatem, ut de civitate in dubium veniret: concessit, credo, Aebutio, quantum vellet de Caesenniae bonis ut haberet. Immo, ut viro forti ac sapienti dignum fuit, ita calumniam stultitiamque eius obtrivit ac contudit. 19. In possessione bonorum quum esset et quum ipse sextulam suam nimium exaggeraret, nomine heredis arbitrum familiae herciscundae postulavit. Atque illis paucis diebus, postea quam videt nihil se ab A. Caecina posse litium terrore abradere, homini Romae in foro denunciat fundum illum, de quo ante dixi, cuius istum emptorem demonstravi fuisse mandatu Caesenniae, suum esse seseque sibi emisse. Quid ais? istius ille fundus est, quem sine ulla controversia quadriennium, hoc est, ex quo tempore fundus venit, quoad vixit possedit Caesennia? Usus enim, inquit, eius fundi et fructus testamento viri fuerat Caesenniae. 20. Quum hoc

novae litis genus tam malitiose intenderet, placuit Caecinae de amicorum sententia constituere, quo die in rem praesentem veniretur et de fundo Caecina moribus deduceretur. Colloquuntur. Dies ex utriusque commodo sumitur. Caecina cum amicis ad diem venit in castellum Axiam, ex quo loco fundus is, de quo agitur, non longe abest. Ibi certior fit a pluribus homines permultos, liberos atque servos, coëgisse et armasse Aebutium. Quum id partim mirarentur, partim non crederent, ecce ipse Aebutius in castellum venit. Denunciat Caecinae se armatos habere: abiturum eum non esse, si accessisset. Caecinae placuit et amicis, quoad videretur salvo capite fieri posse, experiri tamen. 21. De castello descendunt: in fundum proficiscuntur. Videtur temere commissum, verum, ut opinor, hoc fuit causae: tam temere istum re commissurum quam verbis minitabatur nemo putavit. VIII. Atque iste ad omnes introitus, qua adiri poterat non modo in eum fundum, de quo erat controversia, sed etiam in illum proximum, de quo nihil ambigebatur, armatos homines opponit. Itaque primo quum in antiquum fundum ingredi vellet, quod ea proxime accedi poterat, frequentes armati obstiterunt. 22. Quo loco depulsus Caecina tamen qua potuit ad eum fundum profectus est, in quo ex conventu vim fieri oportebat: eius autem fundi extremam partem oleae directo ordine definiunt. Ad eas quum accederetur, iste cum omnibus copiis praesto fuit servumque suum nomine Antiochum ad se vocavit et voce clara imperavit, ut eum, qui illum olearum ordinem intrasset, occideret. Homo mea sententia prudentissimus Caecina tamen in hac re plus mihi animi quam consilii videtur habuisse. Nam quum et armatorum multitudinem videret et eam vocem Aebutii, quam commemoravi, audisset, tamen accessit propius et iam ingrediens intra finem eius loci, quem oleae terminabant, impetum armati Antiochi caeterorumque tela atque incursum refugit. Eodem tempore se in fugam conferunt una amici advocatique eius metu perterriti, quem ad modum illorum testem dicere audistis. 23. His rebus ita gestis P. Dolabella praetor interdixit, ut est consuetudo, DE VI HOMINIBUS ARMATIS sine ulla exceptione, tantum ut unde deiecisset restitueret.

Restituisse se dixit. Sponsio facta est. Hac de sponsione vobis iudicandum est.

IX. Maxime fuit optandum Caecinae, recuperatores, ut controversiae nihil haberet, secundo loco ut ne cum tam improbo homine, tertio ut cum tam stulto haberet. Etenim non minus nos stultitia illius sublevat quam laedit improbitas. Improbus fuit, quod homines coëgit, armavit, coactis armatisque vim fecit. Laesit in eo Caecinam, sublevat ibidem. Nam in eas ipsas res, quas improbissime fecit, testimonia sumpsit et eis in causa testimoniis utitur. 24. Itaque mihi certum est, recuperatores, ante quam ad meam defensionem meosque testes venio, illius uti confessione et testimoniis. Quid confitetur atque ita libenter confitetur, ut non solum fateri, sed etiam profiteri videatur, recuperatores? „Convocavi homines, coëgi, armavi: terrore mortis ac periculo capitis ne accederes obstiti: ferro, inquit, ferro — et hoc dicit in iudicio — te reieci atque proterrui“. Quid? testes quid aiunt? P. Vetilius, propinquus Aebutii, se Aebutio cum armatis servis venisse advocatum. Quid praeterea? fuisse complures armatos. Quid aliud? minatum esse Aebutium Caecinae. Quid ego de hoc teste dicam nisi hoc, recuperatores, ut ne idcirco minus ei credatis, quod homo minus idoneus habetur, sed ideo credatis, quod ex illa parte id dicit, quod illi causae maxime est alienum? 25. A. Terentius, alter testis, non modo Aebutium, sed etiam se pessimi facinoris arguit. In Aebutium hoc dicit, armatos homines fuisse: de se autem hoc praedicat, Antiocho Aebutii servo imperasse, ut in Caecinam advenientem cum ferro invaderet. Quid loquar amplius de hoc homine? In quem ego hoc dicere, quum rogarer a Caecina, numquam volui, ne arguere illum rei capitalis viderer, de eo dubito nunc quo modo aut loquar aut taceam, quum ipse hoc de se iuratus praedicet. 26. Deinde L. Caelius non solum Aebutium cum armatis dixit fuisse compluribus, verum etiam cum advocatis perpaucis eo venisse Caecinam. X. De hoc ego teste detraham? cui aequae ac meo testi ut credatis postulo. P. Memmius secutus est, qui suum non parvum beneficium commemoravit in amicos Caecinae, quibus sese viam per fratris sui fundum dedisse

dixit qua effugere possent, quum essent omnes metu perterriti. Huic ego testi gratias agam, quod et in re misericordem se praebuerit et in testimonio religiosum. 27. A. Atilius et eius filius L. Atilius et armatos ibi fuisse et se suos armatos adduxisse dixerunt: etiam hoc amplius: quum Aebutius Caecinae malum minaretur, hoc est mortem minaretur, ibi tum Caecinam postulasse, ut moribus deductio fieret. Hoc idem P. Rutilius dixit et eo libentius dixit, ut aliquo in iudicio eius testimonio creditum putaretur. Duo praeterea testes nihil de vi, sed de re ipsa atque emptione fundi dixerunt: P. Caesennius, auctor fundi, non tam auctoritate gravi quam corpore, et argentarius Sex. Clodius, cui cognomen est Phormio, nec minus niger nec minus confidens quam ille Terentianus est Phormio, nihil de vi dixerunt, nihil praeterea quod ad vestrum iudicium pertineret. 28. Decimo vero loco testis exspectatus et ad extremum reservatus dixit, senator populi Romani, splendor ordinis, decus atque ornamentum iudiciorum, exemplar antiquae religionis, Fideculanius Falcula: qui quum ita vehemens acerque venisset, ut non modo Caecinam periurio suo laederet, sed etiam mihi videretur irasci, ita eum placidum mollemque reddidi, ut non auderet, sicut meministis, iterum dicere, quot milia fundus suus abesset ab urbe. Nam quum dixisset, minus abesse LIII, populus cum risu acclamavit, „ipsa esse“. Meminerant enim omnes quantum in Albiano iudicio accepisset.

29. In eum quid dicam, nisi id quod negare non possit? venisse in consilium publicae quaestionis, quum eius consilii iudex non esset, et in eo consilio, quum causam non audisset et potestas esset ampliandi, dixisse SIBI LIQUERE: quum de incognita re iudicare voluisset, maluisse condemnare quam absolvere: quum, si uno minus damnarent, condemnari reus non posset, non ad cognoscendam causam, sed ad explendam damnationem praesto fuisse. Utrum gravius aliquid in quempiam dici potest, quam ad hominem condemnandum, quem numquam vidisset neque audisset, adductum esse precio? an certius quidquam obiici potest, quam quod is, cui obiicitur, ne nutu quidem infirmare conatur? 30. Verum tamen is testis, ut facile intelligeretis eum non adfuisse

animo, quum causa ab illis ageretur testesque dicerent, sed tantisper de aliquo reo cogitasse: quum omnes ante eum dixissent testes armatos cum Aebutio fuisse complures, solus dixit non fuisse. Visus est mihi primo veterator intelligere praeclare quid causae obstaret et tantum modo errare, quod omnes testes infirmaret, qui ante eum dixissent: quum subito, ecce idem qui solet, suos solos servos armatos fuisse dixit. XI. Quid huic tu homini facias? nonne concedas interdum, ut excusatione summae stultitiae summae improbitatis odium deprecetur? 31. Utrum, recuperatores, his testibus non credidistis, quum quid liqueret non habuistis? At controversia non erat quin verum dicerent. An in coacta multitudine, in armis, in telis, in praesenti metu mortis perspicuoque periculo caedis dubium vobis fuit inesse vis aliqua videretur necne? Quibus igitur in rebus vis intelligi potest, si in his non intelligitur? An vero illa defensio vobis praeclara visa est: „Non deieci, sed obstiti? Non enim te sum passus in fundum ingredi, sed armatos homines opposui, ut intelligeres, si in fundo pedem posuisses, statim tibi esse pereundum.“ Quid ais? is, qui armis proterritus, fugatus, pulsus est, non videtur esse deiectus? 32. Posterius de verbo videbimus: nunc rem ipsam ponamus, quam illi non negant, et eius rei ius actionemque quaeramus.

Est haec res posita, quae ab adversario non negatur: Caecinam, quum ad constitutam diem tempusque venisset, ut vis ac deductio moribus fieret, pulsum prohibitumque esse vi coactis hominibus et armatis. Quum hoc constet, ego homo imperitus iuris, ignarus negotiorum ac litium, hanc puto me habere actionem, ut per interdictum meum ius teneam atque iniuriam tuam persequar. Fac in hoc errare me nec ullo modo posse per hoc interdictum id adsequi, quod velim: te uti in hac re magistro volo. 33. Quaero sitne aliqua huius rei actio an nulla. Convocari homines propter possessionis controversiam non oportet, armari multitudinem iuris retinendi causa non convenit, nec iuri quidquam tam inimicum quam vis nec aequitati quidquam tam infestum est quam convocati homines et armati. XII. Quod quum ita sit resque eius modi sit, ut in primis a magistratibus animad-

vertenda videatur, iterum quaero sitne eius rei aliqua actio an nulla. Nullam esse dices? audire cupio: qui in pace et ocio, quum manum fecerit, copias pararit, multitudinem hominum coëgerit, armarit, instruxerit, homines inermos, qui ad constitutum experiundi iuris gratia venissent, armis, viris, terrore periculoque mortis reppulerit, fugarit, averterit, hoc dicat: 34. „Feci equidem quae dicitis omnia, et ea sunt et turbulenta et temeraria et periculosa. Quid ergo est? impune feci: nam quid agas mecum ex iure civili ac praetorio non habes.“ Itane vero, recuperatores? hoc vos audietis? et apud vos dici patiemini saepius? quum maiores nostri tanta diligentia prudentiaque fuerint, ut omnia omnium non modo tantarum rerum, sed etiam tenuissimarum iura statuerint persecutique sint: [ut] hoc genus unum vel maximum praetermitterent, ut, si qui me exire domo mea coëgisset armis, haberem actionem, si qui introire prohibuisset, non haberem? Nondum de Caecinae causa disputo, nondum de iure possessionis nostrae loquor: tantum de tua defensione, C. Piso, quaero. 35. Quum ita dicitis et ita constituis: „Si Caecina, quum in fundo esset, inde deiectus esset, tum per hoc interdictum eum restitui oportuisse: nunc vero deiectum nullo modo esse inde, ubi non fuerit: hoc interdicto nihil nos adsecutos esse“, quaero, si te hodie domum tuam redeuntem coacti homines et armati non modo limine tectoque aedium tuarum, sed primo aditu vestibuloque prohibuerint, quid acturus sis. Monet amicus meus te L. Calpurnius, ut idem dicas, quod ipse antea dixit, „iniuriarum“. Quid ad causam possessionis? quid ad restituendum eum, quem oportet restitui? quid denique ad ius civile † aut ad actoris notionem atque animadversionem ages iniuriarum? Plus tibi ego largiar: non solum egeris, verum etiam condemnaris licet: num quid magis possidebis? actio enim iniuriarum non ius possessionis adsequitur, sed dolorem imminutae libertatis iudicio poenaeque mitigat. XIII. 36. Praetor interea, Piso, tanta de re tacebit? quem ad modum te restituat in aedes tuas non habebit? Qui dies totos aut vim fieri vetat aut restitui factam iubet, qui de fossis, de cloacis, de minimis aquarum itinerumque controversiis interdicit, is repente obmutescet?

in atrocissima re quid faciat non habebit? et C. Pisone domo tectisque suis prohibito, prohibito, inquam, per homines coactos et armatos, praetor quem ad modum more et exemplo opitulari possit non habebit? Quid enim dicet? aut quid tu tam insigni accepta iniuria postulabis? „Unde vi prohibitus?“ Sic nemo umquam interdixit: novum est, non dico inusitatum, verum omnino inauditum. „Unde deiectus?“ Quid proficies, quum illi hoc respondebunt tibi, quod tu nunc mihi: armatos se tibi obstitisse, ne in aedes accederes: deiici porro nullo modo potuisse qui non accesserit? 37. Deiciior ego, inquis, si quis meorum deiicitur omnino. Iam bene agis. A verbis enim recedis et aequitate uteris. Nam verba quidem ipsa si sequi volumus, quo modo tu deiiceris, quum servus tuus deiicitur? Verum ita est uti dicis: te deiectum debeo intelligere, etiam si tactus non fueris. Nonne? Age nunc, si ne tuorum quidem quisquam loco motus erit atque omnes in aedibus adservati ac retenti, tu solus prohibitus et a tuis aedibus vi atque armis proterritus, utrum hanc actionem habebis, qua nos usi sumus, an aliam quampiam an omnino nullam? Nullam esse actionem dicere in re tam insigni tamque atroci neque prudentiae neque auctoritatis tuae est. Alia si quae forte est quae nos fugerit, dic quae sit: cupio discere. 38. Haec si est, qua nos usi sumus, te iudice vincamus necesse est. Non enim vereor ne hoc dicas, in eadem causa eodem interdicto te oportere restitui, Caecinam non oportere. Etenim cui non perspicuum est ad incertum revocari bona, fortunas, possessiones omnium, si nulla ex parte sententia huius interdicti deminuta aut infirmata sit? si auctoritate virorum talium vis armatorum hominum iudicio approbata videatur, in quo iudicio non de armis dubitatum, sed de verbis quaesitum esse dicatur? Isne apud vos obtinebit causam suam, qui se ita defenderit: „Eieci ego te armatis hominibus, non deieci,“ ut tantum facinus non in aequitate defensionis, sed in una littera latuisse videatur? 39. Huiusce rei vos statuetis nullam esse actionem, nullum experiundi ius constitutum, qui obstiterit armatis hominibus, qui multitudine coacta non introitu, sed omnino aditu quempiam prohibuerit? XIV. Quid ergo? hoc

quam habet vim? Ut distare aliquid aut ex aliqua parte dif-
ferre videatur, utrum pedem quum intulero atque in posses-
sione vestigium fecero, tum expellar ac deiiciar, an eadem
vi et iisdem armis mihi ante occurratur, ne non modo
intrare, verum aspicere aut aspirare possim: quid hoc ab
illo differt, ut ille cogatur restituere, qui ingressum expulerit:
ille, qui ingredientem reppulerit, non cogatur? 40. Videte,
per deos immortales! quod ius nobis, quam condicionem
vobismet ipsis, quam denique civitati legem constituere ve-
litis. Huiusce generis una est actio per hoc interdictum, quo
nos usi sumus, constituta. Ea si nihil valet aut si ad hanc
rem non pertinet, quid negligentius aut quid stultius maiori-
bus nostris dici potest, qui aut tantae rei praetermiserint
actionem aut eam constituerint, quae nequaquam satis ver-
bis causam et rationem iuris amplecteretur? Hoc est peri-
culosum, dissolvi hoc interdictum, est captiosum omnibus
rem ullam constitui eius modi, quae quum armis gesta sit,
rescindi iure non possit: verum tamen illud est turpissimum,
tantae stultitiae prudentissimos homines condemnari, ut vos
iudicetis huius rei ius atque actionem in mentem maioribus
nostris non venisse.

41. Queramur, inquit, licet: tamen hoc interdicto Ae-
butius non tenetur. Quid ita? Quod vis Caecinae facta non
est. Dicit in hac causa potest, ubi arma fuerint, ubi coacta
hominum multitudo, ubi instructi et certis locis cum ferro
homines collocati, ubi minae, pericula terroresque mortis,
ibi vim non fuisse? Nemo, inquit, occisus est neque sau-
cius. Quid ais? quum de possessionis controversia et de
privatorum hominum contentione iuris loquamur, tu vim ne-
gabis factam, si caedes et occisio facta non erit? Ego exer-
citus maximos saepe pulsos et fugatos esse dico terrore ipso
impetuque hostium sine cuiusquam non modo morte, verum
etiam vulnere. XV. 42. Etenim, recuperatores, non ea sola
vis est, quae ad corpus nostrum vitamque pervenit, sed etiam
multo maior ea, quae periculo mortis iniecto formidine ani-
mum perterritum loco saepe et certo de statu demovet. Ita-
que saucii saepe homines quum corpore debilitantur, animo
tamen non cedunt neque eum relinquunt locum, quem sta-

tuerunt defendere: at alii pelluntur integri, ut non dubium sit quin maior adhibita vis ei sit, cuius animus sit perterritus, quam illi, cuius corpus vulneratum sit. 43. Quod si vi pulsos dicimus exercitus esse eos, qui metu ac tenui saepe suspicione periculi fugerunt, et si non solum impulsu scutorum neque conflictu corporum neque ictu cominus neque coniectione telorum, sed saepe clamore ipso militum aut instructione aspectuque signorum magnas copias pulsas esse et vidimus et audivimus, quae vis in bello appellatur, ea in iocio non appellabitur? et quod vehemens in re militari putatur, id leve in iure civili iudicabitur? et quod exercitus armatos movet, id advocatorem togatorum non videbitur movisse? et vulnus corporis magis istam vim quam error animi declarabit? et sauciatio quaeretur, quum fugam factam esse constabit? 44. Tuus enim testis hoc dixit, metu perterritis nostris advocatis locum se qua effugerent demonstrasse. Qui non modo ut fugerent, sed etiam ipsius fugae vitam viam quaesiverunt, his vis adhibita non videbitur? Quid igitur fugiebant? Propter metum. Quid metuebant? Vim videlicet. Potestis igitur principia negare, quum extrema conceditis? Fugisse perterritos confitemini: causam fugae dicitis eandem quam omnes intelligimus, arma, multitudinem hominum, incursionem atque impetum armatorum: haec ubi conceduntur esse facta, ibi vis facta negabitur?

XVI. 45. At vero hoc quidem iam vetus est et maiorum exemplo multis in rebus usitatum: quum ad vim faciendam veniretur; si quos armatos quamvis procul conspexissent, et statim testificati discederent, optime sponsionem facere possent, NI ADVERSUS EDICTUM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. Iam vero? Scire esse armatos satis est, ut vim factam prodes: in manus eorum incidere non est satis? Aspectus armatorum ad vim probandam valebit: incursus et impetus non valebit? qui abierit, facilius sibi vim factam probabit quam qui effugerit? 46. At ego hoc dico: si ut primo in castello Caecinae dixit Aebutius se homines coegisse et arripisse neque eum, si illo accessisset, abiturum, statim Caecina discessisset, dubitare vos non debuisse quin Caecinae facta vis esset. Si vero simul ac procul conspexit armatos,

recessisset, eo minus dubitaretis. Omnis enim vis est, quae periculo aut decedere nos alicunde cogit aut prohibet accedere. Quod si aliter statuetis, videte ne hoc vos statuatis, qui vivus discesserit, ei vim non esse factam, ne hoc omnibus in possessionum controversiis praescribatis, ut confingendum sibi et armis decertandum putent: ne quem ad modum in bello poena ignavis ab imperatoribus constituitur, sic in iudiciis deterior causa sit eorum, qui fugerint, quam qui ad extremum usque contenderint. 47. Quum de iure et legitimis hominum controversiis loquimur et in his rebus vim nominamus, pertenuis vis intelligi debet. Vidi armatos, quamvis paucos: magna vis est. Decessi unius hominis telo perterritus: deiectus detrususque sum. Hoc si ita statuetis, non modo non erit cur depugnare quisquam posthac possessionis causa velit, sed ne illud quidem, cur repugnare. Sin autem vim sine caede, sine vulneratione, sine sanguine nullam intelligetis, statuetis homines possessionis cupidiores quam vitae esse oportere.

XVII. 48. Age vero, de vi te ipsum habebo iudicem, Aebutii. Responde, si tibi videtur. In fundum Caecina utrum tandem noluit an non potuit accedere? Quum te obstitisse et reppulisse dicis, certe hunc voluisse concedis. Potes igitur dicere non ei vim fuisse impedimento, cui, quum cuperet eoque consilio venisset, per homines coactos licitum non sit accedere? Si enim id, quod maxime voluit, nullo modo potuit, vis profecto quaedam obstiterit necesse est, aut tu dic quam ob rem, quum vellet accedere, non accesserit. 49. Iam vim factam negare non potes: deiectus quem ad modum sit, qui non accesserit, id quaeritur. Demoveri enim et depelli de loco necesse est eum, qui deiiciatur. Id autem accidere ei qui potest, qui omnino in eo loco, unde se deiectum esse dicit, numquam fuit? Quid? si fuisset et ex eo loco metu permotus fugisset, quum armatos vidisset, diceresne esse deiectum? Opinor. An tu, qui tam diligenter et tam callide verbis controversias, non aequitate diiudicas, et iura non utilitate communi, sed litteris exprimis, poterisne dicere deiectum esse eum, qui tactus non erit? Quid? detrusum dicesne? Nam eo verbo antea praetores in hoc interdicto uti

solebant. Quid ais? potestne detrudi quisquam, qui non attingitur? Nonne, si verbum sequi volumus, hoc intelligamus necesse est, eum detrudi, cui manus adferantur? Necesse est, inquam, si ad verbum rem volumus adiungere, neminem statui detrusum, qui non adhibita vi manu demotus et actus praeceps intelligatur. 50. Deiectus vero qui potest esse quisquam, nisi in inferiorem locum de superiore motus? Potest pulsus, fugatus, eiectus denique: illud vero nullo modo potest, deiectus esse quisquam, non modo qui tactus non sit, sed ne in aequo quidem et plano loco. Quid ergo? hoc interdictum putamus eorum esse causa compositum, qui se praecipitatos ex locis superioribus dicerent — eos enim vere possumus dicere esse deiectos —, XVIII. an quum voluntas et consilium et sententia interdicti intelligatur, impudentiam summam aut stultitiam singularem putabimus in verborum errore versari: rem et causam et utilitatem communem non relinquere solum, sed etiam prodere?

51. An hoc dubium est quin neque verborum tanta copia sit non modo in nostra lingua, quae dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac propriis vocabulis nominentur? neque vero quidquam opus sit verbis, quum ea res, cuius causa verba quaesita sint, intelligatur? Quae lex, quod senatus consultum, quod magistratus edictum, quod foedus aut pactio, quod, ut ad privatas res redeam, testamentum, quae iudicia aut stipulationes aut pacti et conventi formula non infirmari ac convelli potest, si ad verba rem deflectere velimus, consilium autem eorum, qui scripserunt, et rationem et auctoritatem relinquamus? 52. Sermo hercule et familiaris et cotidianus non cohaerebit, si verba inter nos aucupabimur: denique imperium domesticum nullum erit, si servulis hoc nostris concesserimus, ut ad verba nobis oboediant, non ad id, quod ex verbis intelligi possit, obtemperent. Exemplis nunc uti videlicet mihi necesse est harum rerum omnium! Non occurrit uni cuique vestrum aliud alii in omni genere exemplum quod testimonio sit, non ex verbis aptum pendere ius, sed verba servire hominum consiliis et auctoritatibus? 53. Ornate et copiose L. Crassus, homo longe eloquentissimus, paullo

ante quam nos in forum venimus, iudicio centumvirali hanc sententiam defendit et facile, quum contra eum prudentissimus homo Q. Mucius diceret, probavit omnibus M'. Curium, qui heres institutus esset ita, **MORTUO POSTUMO FILIO**, quum filius non modo non mortuus, sed ne natus quidem esset, heredem esse oportere. Quid? verbis hoc satis erat cautum? **Minime**. Quae res igitur valuit? **Voluntas**, quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest, verba reperta sunt, non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem. **XIX. 54.** Lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium. At utimur eodem iure in aedibus, quae in lege non appellantur. Si via sit immunita, iubet qua velit agere iumentum. Potest hoc ex verbis intelligi licere, si via sit in Brutiis immunita, agere si velit iumentum per M. Scauri Tusculanum. Actio est in auctorem praesentem his verbis: **QUANDOQUE TE IN IURE CONSPICIO**. Hac actione Appius ille Caecus uti non posset, si tam vere homines verba consecrarentur, ut rem, cuius causa verba sunt, non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius isque iam annos xx haberet, vobis interpretibus amitteret hereditatem. **55.** Veniunt in mentem mihi permulta: vobis plura, certo scio. Verum ne nimium multa complectamur atque ab eo, quod propositum est, longius aberret oratio, hoc ipsum interdictum, quo de agitur, consideremus. Intelligetis enim in eo ipso, si in verbis ius constituamus, omnem utilitatem nos huius interdicti, dum versuti et callidi velimus esse, amissuros. **UNDE TU AUT FAMILIA AUT PROCURATOR TUUS**. Si me vilicus tuus solus deiecisset, non familia deiecisset, ut opinor, sed aliquis de familia. Recte igitur dices te restituisse? Quippe. Quid enim facilius est quam probari iis, qui modo Latine sciunt, in uno servulo familiae nomen non valere? Si vero ne habeas quidem servum praeter eum, qui me deiecerit, clames videlicet: Si habeo familiam, a familia mea fateor te esse deiectum. Neque enim dubium est quin, si ad rem iudicandam verbo ducimur, non re, familiam intelligamus quae constet ex servis pluribus, quin unus homo familia non sit. Verbum certe hoc non modo postulat, sed etiam cogit. **56.** At vero ratio iuris interdictique vis et

praetorum voluntas et hominum prudentium consilium et auctoritas respuat hanc defensionem et pro nihilo putet.

XX. Quid ergo? isti homines Latine non loquuntur? Immo vero tantum loquuntur, quantum est satis ad intelligendam voluntatem: quum sibi hoc proposuerint, ut sive me tu deieceris sive tuorum quispiam sive servorum sive amicorum, ut servos non numero distinguant, sed appellent uno familiae nomine: 57. de liberis autem quisquis est, procuratoris nomine appelletur: non quo omnes sint aut appellentur procuratores, qui negotii nostri aliquid gerant, sed in hac re, cognita sententia interdicti, verba subtiliter exquiri omnia voluerunt. Non enim alia causa est aequitatis in uno servo et in pluribus: non alia ratio iuris in hoc genere dumtaxat, utrum me tuus procurator deiecerit, is qui legitime procurator dicitur, omnium rerum eius, qui in Italia non sit absitve ei publicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est, alieni iuris vicarius, an tuus colonus aut vicinus aut cliens aut libertus aut quivis, qui illam vim deiectionemque tuo rogatu aut tuo nomine fecerit. 58. Qua re si ad eum restituendum, qui vi deiectus est, eandem vim habet aequitatis ratio, ea intellecta certe nihil ad rem pertinet, quae verborum vis sit ac nominum. Tam restitues, si tuus me libertus deiecerit, nulli tuo praepositus negotio, quam si procurator deiecerit: non quo omnes sint procuratores, qui aliquid nostri negotii gerunt, sed quod in hac re quaeri nihil attinet. Tam restitues, si unus servulus, quam si familia fecerit universa. Non quo idem sit servulus unus quod familia, verum quia non quibus verbis quidque dicatur quaeritur, sed quae res agatur. Etiam si, ut longius a verbo recedamus, ab aequitate ne tantulum quidem, si tuus servus nullus fuerit et omnes alieni ac mercennarii, tamen et ipsi tuae familiae genere et nomine continebuntur. XXI. 59. Perge porro hoc idem interdictum sequi: HOMINIBUS COACTIS. Neminem coegeris: ipsi convenerint sua sponte. Certe cogit is, qui congregat homines et convocat: coacti sunt ii, qui ab aliquo sunt unum in locum congregati. Si non modo convocati non sunt, sed ne convenerunt quidem, sed ii modo fuerunt, qui etiam antea, non vis ut fieret, verum colendi aut pascendi causa esse

cic. II. 2. 4

in agro consuerant, defendes homines coactos non fuisse, et verbo quidem superabis me ipso iudice, re autem ne consistes quidem ullo iudice. Vim enim multitudinis restitui voluerunt, non solum convocatae multitudinis, sed, quia plerumque, ubi multitudine opus est, homines cogi solent. ideo de coactis compositum interdictum est: quod etiam si verbo differre videbitur, re tamen erit unum et omnibus in causis idem valebit, in quibus perspicitur una atque eadem causa aequitatis. 60. ARMATISVE. Quid dicemus? Armatos, si Latine loqui volumus, quos appellare vere possumus? Opinor eos, qui scutis telisque parati ornatique sunt. Quid igitur? Si glaebis aut saxis aut fustibus aliquem de fundo praecipitem egeris iussusque sis, quem hominibus armatis deieceris, restituere, restituisse te dices? Verba si valent, si causae non ratione, sed vocibus ponderantur, me auctore dicito: vinctes profecto non fuisse armatos eos, qui saxa iacerent quae de terra ipsi tollèrent, non esse arma caespites neque glaebas: non fuisse armatos eos, qui praetereuntes ramum defringerent arboris: arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum, quae qui non habuerint, eos inermes vinctes. 61. Verum si quidem erit armorum iudicium, tum ista dicito: iuris iudicium quum erit et aequitatis, cave in ista tam frigida, tam ieiuna calumnia delitiscas. Non enim reperies quemquam iudicem aut recuperatorem qui tamquam si arma militis inspiciunda sint, ita probet armatum, sed perinde valebit quasi armatissimi fuerint, si reperientur ita parati fuisse, ut vim vitae aut corpori potuerint adferre.

XXII. 62. Atque ut magis intelligas quam verba nihili valeant, si tu solus aut quivis unus cum scuto et gladio impetum in me fecisset atque ego ita deiectus essem, auderesne dicere interdictum esse de hominibus armatis: hic autem hominem armatum unum fuisse? Non, opinor, tam impudens esses. Atqui vide ne multo nunc sis impudentior. Nam tum quidem omnes mortales implorare posses, quod homines in tuo negotio Latine obliviscerentur: quod inermi armati iudicarentur, quod, quum interdictum esset de pluribus, commissa res esset ab uno: unus homo plures esse homine

judicarentur. 63. Verum in his causis non verba veniunt in iudicium, sed ea res, cuius causa verba haec ad interdictum coniecta sunt. Vim, quae ad caput ac vitam pertineret, restitui sine ulla exceptione voluerunt. Ea fit plerumque per homines coactos armatosque: si alio consilio, eodem periculo facta sit, eodem iure esse voluerunt. Non enim maior est iniuria, si tua familia quam si tuus vilicus: non si tui servi quam si alieni ac mercennarii, non si tuus procurator quam si vicinus aut libertus tuus: non si coactis hominibus quam si voluntariis aut etiam adsiduis ac domesticis: non si armatis, quam si inermibus, qui vim armatorum haberent ad nocendum: non, si pluribus quam si uno armato. Quibus enim rebus plerumque vis fit eius modi, eae res appellantur in interdicto. Si per alias res eadem facta vis est, ea, tametsi verbis interdicti non concluditur, sententia tamen iuris atque auctoritate retinetur.

XXIII. 64. Venio nunc ad illud tuum: „Non deieci, non enim sivi accedere.“ Puto te ipsum, Piso, perspicere quanto ista sit angustior iniquiorque defensio quam si illa uterere: „Non fuerunt armati, cum fustibus et cum saxis fuerunt.“ Si mehercule mihi, non copioso homini ad dicendum, optio detur, utrum malim defendere non esse deiectum eum, cui vi et armis ingredienti sit occursum, an armatos non fuisse eos, qui sine scutis sineque ferro fuerint, omnino ad probandum utramque rem videam infirmam nugatoriamque esse, ad dicendum autem in altera videam mihi aliquid reperire posse, non fuisse armatos eos, qui neque ferri quidquam neque scutum ullum habuerint: hic vero haeream, si mihi defendendum sit eum, qui pulsus fugatusque sit, non esse deiectum. 65. Atque illud in tota defensione tua mihi maxime mirum videbatur, te dicere iuris consultorum auctoritati obtemperari non oportere. Quod ego tametsi non nunc primum neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar abs te quam ob rem diceretur. Nam caeteri tum ad istam hortationem decurrunt, quum se in causa putant habere aequum et bonum quod defendant. Si contra verbis et litteris, et, ut dici solet, summo iure contenditur: solent eius modi iniquitati aequi et boni nomen dignitatemque opponere.

Tum illud, quod dicitur: SIVE, NIVE, irrident, tum aucupia verborum et litterarum tendiculas in invidiam vocant: tum ^{3/} ~~vociferantur ex aequo et bono, non ex callido versutoque~~ iure rem iudicari oportere: scriptum sequi calumniatoris esse bonique iudicis voluntatem scriptoris auctoritatemque defendere. 66. In ista vero causa, quum tu sis is, qui te verbo litteraque defendas, quum tuae sint hae partes: „Unde deiectus es? an inde quo prohibitus es accedere? eiectus es, non deiectus,“ quum tua sit haec oratio: „Fateor me homines coëgissem, fateor armasse: fateor tibi mortem esse minitatum, fateor haec interdicto praetoris vindicari, si voluntas et aequitas valeat, sed ego invenio in interdicto verbum unum, ubi delitiscam: Non deieci te ex eo loco, quem in locum prohibui ne venires:“ — in ista defensione accusas eos, qui consuluntur, quod aequitatis censeant rationem, non verbi haberi oportere? XXIV. 67. Et hoc loco Scaevolam dixisti causam apud centumviros non tenuisse, quem ego antea commemoravi, quod idem faceret quod tu nunc, tametsi ille in aliqua causa faciebat, tu in nulla facis, tamen probasse nemini quod defendebat, quia verbis oppugnare aequitatem videbatur. Quum id miror, te hoc in hac re alieno tempore et contra quam ista causa postulasset defendisse, tum illud vulgo in iudiciis et non numquam ab ingeniosis hominibus defendi mihi mirum videri solet, nec iuris consultis concedi nec ius civile in causis semper valere oportere. 68. Nam qui hoc disputant, si id dicunt, non recte aliquid statuere eos, qui consulantur, nec hoc debent dicere, iuris consultis, sed hominibus stultis obtemperari non oportere. Sin illos recte respondere concedunt et aliter iudicari dicunt oportere, male iudicari oportere dicunt: neque enim fieri potest ut aliud iudicari de iure, aliud responderi oporteat, nec ut quisquam iuris numeretur peritus, qui id statuat esse ius, quod non oporteat iudicari. 69. At est aliquando contra iudicatum. Primum utrum recte an perperam? Si recte, id fuit ius, quod iudicatum est: sin aliter, non dubium est utrum iudices an iuris consulti vituperandi sint. Deinde si de iure vario quippiam iudicatum est, non potius contra iuris consultos statuunt, si aliter pronunciatum est ac Mucio placuit, quam ex

eorum auctoritate, si, ut Manilius statuebat, sic est iudicatum. Etenim ipse Crassus non ita causam apud centumviros egit, ut contra iuris consultos diceret, sed ut hoc doceret, illud, quod Scaevola defendebat, non esse iuris, et in eam rem non solum rationes adferret, sed etiam Q. Mucio socero suo multisque peritissimis hominibus auctoribus uteretur. XXV. 70. Nam qui ius civile contemnendum putat, is vincula revellit non modo iudiciorum, sed etiam utilitatis vitaeque communis: qui autem interpretès iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure civili detrahit: sin peritis non putat esse obtemperandum, non homines laedit, sed leges ac iura labefactat. Quod vobis venire in mentem profecto necesse est, nihil esse in civitate tam diligenter quam ius civile retinendum. Etenim hoc sublato nihil est qua re exploratum cuiquam possit esse quid suum aut quid alienum sit, nihil est quod aequabile inter omnes atque unum omnibus esse possit. 71. Itaque in caeteris controversiis atque iudiciis, quum quaeritur aliquid factum necne sit, verum an falsum proferatur, et fictus testis subornari solet et interponi falsae tabulae, non numquam honesto ac probabili nomine bono viro iudici error obiici, improbo facultas dari, ut, quum sciens perperam iudicavit, testem tamen aut tabulas secutus esse videatur. In iure nihil est eius modi, recuperatores, non tabulae falsae, non testis improbus: denique nimia ista quae dominatur in civitate potentia in hoc solo genere quiescit: quid agat, quo modo adgrediatur iudicem, qua denique digitum proferat non habet. 72. Illud enim potest dici iudici ab aliquo non tam verecundo homine quam gratiosò: „Iudica hoc factum esse aut numquam esse factum [vel cogitatum]: crede huic testi: has comproba tabulas:“ — hoc non potest: „Cui filius agnatus sit, eius testamentum non esse ruptum iudica: quod mulier sine tutore auctore promiserit, deberi.“ Non est aditus ad huiusce modi res neque potentiae cuiusquam neque gratiae: denique quo maius hoc sanctiusque videatur, ne precio quidem corrumpi iudex in eius modi causa potest. 73. Iste vester testis, qui ausus est dicere, FECISSE VIDERI EUM, de quo ne cuius rei argueretur quidem scire potuit, is ipse numquam auderet iudicare deberi viro

dotem, quam mulier nullo auctore dixisset. O rem praeclaram vobisque ob hoc retinendam, recuperatores!

XXVI. Quod enim est ius civile? Quod neque inflecti gratia neque perfringi potentia neque adulterari pecunia possit: quod si non modo oppressum, sed etiam desertum aut negligentius adservatum erit, nihil est quod quisquam sese habere certum aut a patre accepturum aut relicturum liberis arbitretur. 74. Quid enim refert aedes aut fundum relictum a patre aut aliqua ratione habere bene partum, si incertum est, quaecumque tua iure mancipii sint, ea possisne retinere, si parum est communitum ius, si civili ac publica lege contra alicuius gratiam teneri non potest? Quid, inquam, prodest fundum habere, si, quae diligentissime descripta a maioribus iura finium, possessionum, aquarum itinerumque sunt, haec perturbari aliqua ratione commutarique possunt? Mihi credite, maior hereditas uni cuique nostrum venit in iisdem bonis a iure et a legibus quam ab iis, a quibus illa ipsa bona relicta sunt. Nam ut perveniat ad me fundus, testamento alicuius fieri potest: ut retineam quod meum factum sit sine iure civili non potest. Fundus a patre relinqui potest: at usucapio fundi, hoc est, finis sollicitudinis ac periculi litium, non a patre relinquitur, sed a legibus. Aquae ductus haustus, iter actus a patre, sed rata auctoritas harum rerum omnium ab iure civili sumitur. 75. Quapropter non minus diligenter ea, quae a maioribus accepistis, publica patrimonium iuris quam privatae rei vestrae retinere debetis, non solum quod haec iure civili saepta sunt, verum etiam quod patrimonium unius incommodo dimittetur, ius amitti non potest sine magno incommodo civitatis.

XXVII. In hac ipsa causa, recuperatores, si hoc nos non obtinemus, vi armatis hominibus deiectum esse eum, quem vi armatis hominibus pulsum fugatumque esse constet, Caecina rem non amittet, quam ipsam animo forti, si tempus ita ferret, amitteret, in possessionem in praesentia non restituetur: nihil amplius: 76. populi Romani causa, civitatis ius, bona, fortunae possessionesque omnium in dubium incertumque revocabuntur: vestra auctoritate hoc constituetur, hoc praescribetur: quicum tu posthac de possessione con

tendes, eum, si ingressum modo in praedium deieceris, restituas oportebit: sin autem ingredienti cum armata multitudine obvius fueris et ita venientem reppuleris, fugaris, averteris, non restitues. † Iuris haec vox est, esse vim non in caede solum, non etiam in animo: libidinis, nisi cruor appareat, vim non esse factam: iuris, deiectum esse, qui prohibitus sit, libidinis, nisi ex eo loco, ubi vestigium impresserit, deiici neminem posse, 77. iuris retineri sententiam et aequitatem plurimum valere oportere, libidinis verbo ac littera ius omne torqueri. Vos statuite, recuperatores, utra utilior esse videatur.

Hoc loco percommode accidit, quod non adest is, qui paullo ante adfuit et adesse nobis frequenter in hac causa solet, vir ornatissimus, C. Aquilius: nam ipso praesente de virtute eius et prudentia timidius dicerem, quoniam et ipse pudore quodam adficeretur ex sua laude et me similis ratio pudoris a praesentis laude tardaret: cuius auctoritati dictum est ab illa causa concedi nimium non oportere. Nec vereor de tali viro ne plus dicam quam vos aut sentiat aut apud vos commemorari velitis. 78. Quapropter hoc dicam, numquam eius auctoritatem nimium valere, cuius prudentiam populus Romanus in cavendo, non in decipiendo perspexerit: qui iuris civilis rationem numquam ab aequitate seiunxerit: qui tot annos ingenium, laborem, fidem suam populo Romano promptam expositamque praebuerit: qui ita iustus est et bonus vir, ut natura, non disciplina, consultus esse videatur: ita peritus ac prudens, ut ex iure civili non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videatur: cuius tantum est ingenium, ita prompta fides, ut quidquid inde haurias purum te liquidumque haurire sentias. 79. Quare permagnam initis a nobis gratiam, quum eum auctorem defensionis esse dicitis. Illud autem miror cur vos † aliquid contra me sentire dicatis, quum eum auctorem vos pro me appelletis, nostrum nominetis. Verum tamen quid ait vester iste auctor? QUIBUS QUIDQUE VERBIS ACTUM PRONUNCIATUMQUE SIT.

XXVIII. Conveni ego ex isto genere consultorum non neminem, ut opinor, istum ipsum, quo vos auctore rem istam

agere et defensionem causae constituere vos dicitis. Qui quum istam disputationem mecum ingressus esset, non posse probari quemquam esse deiectum, nisi ex eo loco, in quo fuisset, rem et sententiam interdicti mecum facere fatebatur, verbo me excludi dicebat, a verbo autem posse recedi non arbitrabatur. 80. Quum exemplis uterer multis, etiam illa materia aequitatis, a verbo et ab scripto plurimis saepe in rebus ius et aequi bonique rationem esse seiunctam, semperque id valuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuisset aequitatisque plurimum, consolatus est me et ostendit in hac ipsa causa nihil esse quod laborarem: nam verba ipsa sponsonis facere mecum, si vellem diligenter attendere. Quoniam, inquam, modo? Quia certe, inquit, deiectus est Caecina vi hominibus armatis aliquo ex loco: si non ex eo loco, quem in locum venire voluit, at ex eo certe, unde fugit. Quid tum? Praetor, inquit, interdixit, ut, unde deiectus esset, eo restitueretur, hoc est, quicumque is locus esset, unde deiectus esset. Aebutius autem, qui fatetur aliquo ex loco deiectum esse Caecinam, is quoniam se restituisset dixit, necesse est male fecerit sponsonem. 81. Quid est, Piso? placet tibi nos pugnare verbis? placet causam iuris et aequitatis et non nostrae possessionis, sed omnino possessionum omnium constituere in verbo? Ego quid mihi videretur, quid a maioribus factitatum, quid horum auctoritate, quibus iudicandum est, dignum esset ostendi: id verum, id aequum, id utile omnibus esse: spectari quo consilio et qua sententia, non quibus quidque verbis esset actum. Tu me ad verbum vocas, non ante veniam, quam recusaro. Nego oportere, nego obtineri posse, nego ullam rem esse quae aut comprehendi satis aut caveri aut excipi possit, si aut praeterito aliquo verbo aut ambigue posito re et sententia cognita non id, quod intelligitur, sed id, quod dicitur, valebit.

XXIX. 82. Quoniam satis recusavi, venio iam quo vocas: quaero abs te simne deiectus, non de Fulciniano fundo: neque enim praetor, si ex eo fundo essem deiectus, ita me restitui iussit, sed eo, unde deiectus essem: sum ex proximo vicini fundo deiectus, qua adibam ad istum fundum:

sum de via, sum certe alicunde, sive de privato sive de publico: eo restitui sum iussus. Restituisse te dixi: nego me ex decreto praetoris restitutum esse. Quid ad haec dicimus? Aut tuo, quem ad modum dicitur, gladio aut nostro defensio tua conficiatur necesse est. 83. Si ad interdicti sententiam confugis et de quo fundo actum sit tum, quum Aebutius restituere iubebatur, id quaerendum esse dicis neque aequitatem rei verbi laqueo capi putas oportere, in meis castris praesidiisque versaris: mea, mea est ista defensio, ego hoc vociferor, ego omnes homines deosque testor: quum maiores vim armatam nulla iuris defensione texerint, non vestigium eius, qui deiectus sit, sed factum illius, qui deiecerit, in iudicium venire: deiectum esse qui fugatus sit, vim esse factam cui periculum mortis sit iniectum. 84. Istum locum fugis et reformidas et me ex hoc, ut ita dicam, campo aequitatis ad istas verborum angustias et ad omnes litterarum angulos revocas. In iis ipsis intercludere insidiis, quas mihi conaris opponere. „Non deieci, sed eieci.“ Peracutum hoc tibi videtur, hic est mucro defensionis tuae. In eum ipsum causa tua incurrat necesse est. Ego enim tibi refero: Si non sum ex eo loco deiectus, quo prohibitus sum accedere, at ex eo sum deiectus, quo accessi, unde fugi. Si praetor non distinxit locum quo me restitui iuberet, et restitui iussit, non sum ex decreto restitutus. 85. Velim, recuperatores, hoc totum si vobis versutius, quam mea consuetudo defendendi fert, videbitur, sic existimetis: primum alium, non me excogitasse, deinde huius rationis non modo non inventorem, sed ne probatorem quidem esse me, idque me non ad meam defensionem attulisse, sed illorum defensioni rettulisse: me posse pro meo iure dicere neque in hac re, quam ego protuli, quaeri oportere, quibus verbis praetor interdixit, sed de quo loco sit actum, quum interdixit: neque in vi armatorum spectari oportere in quo loco sit facta vis, verum sitne facta: te vero nullo modo posse defendere, in qua re tu velis verba spectari oportere, in qua re nolis non oportere.

XXX. 86. Verum tamen ecquid mihi respondetur ad illud, quod ego iam antea dixi, non solum re et sententia, sed verbis quoque hoc interdictum ita esse compositum, ut nihil

commutandum videretur? Attendite, quaeso, diligenter, recuperatores: est enim vestri ingenii non meam, sed maiorum prudentiam cognoscere: non enim id sum dicturus, quod ego invenerim, sed quod illos non fugerit. Quum de vi interdicatur, duo genera causarum esse intelligebant, ad quae interdictum pertineret: unum, si qui ex eo loco, ubi fuisset, se deiectum diceret: alterum, si qui ab eo loco, quo veniret, et horum utrumque neque praeterea quidquam potest accidere, recuperatores. 87. Id adeo sic considerate. Si qui meam familiam de meo fundo deiecerit, ex eo me loco deiecerit: si qui mihi praesto fuerit cum armatis hominibus extra meum fundum et me introire prohibuerit, non ex eo, sed ab eo loco me deiecerit. Ad haec duo genera rerum unum verbum, quod satis declararet utrasque res, invenerunt: ut, sive ex fundo sive a fundo deiectus essem, uno atque eodem interdicto restituerer: UNDE TU. Hoc verbum UNDE utrumque declarat, et ex quo loco et a quo loco. Unde deiectus est Cimna? Ex urbe. Unde deiecti sunt**? Ab Urbe. Unde deiecti Galli? A Capitolio. Unde, qui cum Graccho fuerunt? Ex Capitolio. 88. Videtis igitur, hoc uno verbo UNDE significari res duas, et ex quo et a quo. Quum autem eo restitui iubet, ita iubet, ut, si Galli a maioribus nostris postularent, ut eo restituerentur, unde deiecti essent, et aliqua vi hoc adsequi possent, non, opinor, eos in cuniculum, qua adgressi erant, sed in Capitolium restitui oporteret. Hoc enim intelligitur: UNDE DEIECISTI, sive ex quo loco sive a quo loco, EO RESTITUAS. Hoc iam simplex est, in eum locum restituas: sive ex hoc loco deiecisti, restitue in hunc locum, sive ab hoc loco, restitue in eum locum, non ex quo, sed a quo deiectus est. Ut si qui ex alto quum ad patriam accessisset, tempestate subito reiectus optaret, ut quum a patria deiectus esset, eo restitueretur, hoc, opinor, optaret, ut a quo loco depulsus esset, in eum se fortuna restitueret, non in salum, sed in ipsam urbem, quam petebat, sic, quoniam verborum vim necessario similitudine rerum aucupamur, qui postulat, ut, a quo loco deiectus est, hoc est, unde deiectus est, eo restituatur, hoc postulat, ut in eum ipsum locum restituatur. XXXI. 89. Quum

verba nos eo ducunt tum res ipsa hoc sentire atque intelligere cogit. Etenim, Piso, — redeo nunc ad illa principia defensionis meae — si quis te ex aedibus tuis vi hominibus armatis deiecerit, quid ages? Opinor, hoc interdicto, quo nos usi sumus, perseguere. Quid? si qui iam de foro redeuntem armatis hominibus domum tuam te introire prohibuerit, quid ages? Utere eodem interdicto. Quum igitur praetor interdixerit, unde deiectus es, ut eo restituaris, tu hoc idem, quod ego dico et quod perspicuum est, interpretabere: quum illud verbum UNDE in utramque rem valeat, eoque tu restitui sis iussus, tam te in aedes tuas restitui oportere, si e vestibulo, quam si ex interiore aedium parte deiectus sis.

90. Ut vero iam, recuperatores, nulla dubitatio sit, sive rem sive verba spectare vultis, quin secundum nos iudicetis, exoritur hic iam obrutis rebus omnibus et perditis illa defensio, eum deiici posse, qui tum possideat: qui non possideat, nullo modo posse: itaque si ego sim a tuis aedibus deiectus, restitui non oportere: si ipse sis, oportere. Numera quam multa in ista defensione falsa sint, Piso. Ac primum illud attende, te iam ex illa ratione esset depulsum, quod negabas quemquam deiici posse, nisi inde, ubi esset: iam posse concedis: eum qui non possideat, negas deiici posse. 91. Cur ergo aut in illud cotidianum interdictum: UNDE ILLE ME VI DEIECIT, additur: QUUM EGO POSSIDEREM: si deiici nemo potest, qui non possidet, aut in hoc interdictum, DE HOMINIBUS ARMATIS, non additur, si oportet quaeri possederit necne? Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo, si sine armatis coactisve hominibus deiectus quispiam sit, eum qui fateatur se deiecisse, vincere sponsionem, si ostendat eum non possedissee. Negas deiici, nisi qui possideat. Ostendo ex hoc interdicto: DE ARMATIS HOMINIBUS, qui possit ostendere non possedissee eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur esse deiectum. XXXII. 92. Dupliciter homines deiiciuntur, aut sine coactis armatisve hominibus aut per eius modi rationem atque vim. Ad duas dissimiles res duo diiuncta interdicta sunt. In illa vi cotidiana non satis est posse docere se deiectum, nisi ostendere potest, quum possideret, tum deiectum.

Ne id quidem satis est, nisi docet ita se possedissee, ut nec vi nec clam nec precario possederit. Itaque is, qui se restituisset dixit, magna voce saepe confiteri solèt se vi deiecisse, verum illud addit: „Non possidebat“ vel etiam, quum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsionem, si planum facit ab se illum aut vi aut clam aut precario possedissee. 93. Videtisne quot defensionibus eum, qui sine armis ac multitudine vim fecerit, uti posse maiores voluerint? Hunc vero, qui ab iure, officio, bonis moribus ad ferrum, ad arma, ad æadem confugerit, nudum in causa destitutum videtis, ut, qui armatus de possessione contendisset, inermis plane de sponsione certaret. Ecquid igitur interest, Piso, inter haec interdicta? ecquid interest, utrum hoc sit additum: QUUM A. CAECINA POSSEDERIT, necne? Ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commovet? Si esset additum, de eo quaeri oporteret. Additum non est, tamen oportebit? 94. Atque ego in hoc Caecinam non defendo: possedit enim Caecina, recuperatores, et id, tametsi extra causam est, percurram tamen brevi, ut non minus hominem ipsum quam ius commune defensum velitis. Caesenniam possedissee propter usum fructum non negas. Qui colonus habuit conductum de Caesennia fundum, quum idem ex eadem conductione fuerit in fundo, dubium est quin, si Caesennia tum possidebat, quum erat colonus in fundo, post eius mortem heres eodem iure possederit? Deinde ipse Caecina quum circuitet praedia, venit in istum fundum, rationes a colono accepit. Sunt in eam rem testimonia. 95. Postea cur tu, Aebutii, de isto potius fundo quam de alio, si quem habes, Caecinae denunciabas, si Caecina non possidebat? Ipse porro Caecina cur se moribus deduci volebat, idque tibi de amicorum, etiam de ipsius C. Aquilii sententia responderat?

XXXIII. At enim Sulla legem tulit. Ut nihil de illo tempore, nihil de calamitate rei publicae querar, hoc tibi respondeo, ascripsisse eundem Sullam in eadem lege: SI QUID IUS NON ESSET ROGARIER, EIUS EA LEGE NIHILUM ROGATUM. Quid est quod ius non sit, quod populus iubere aut velare non possit? Ut ne longius abeam, declarat ista ascriptio

esse aliquid. Nam nisi esset, hoc in omnibus legibus non ascriberetur. 96. Sed quaero abs te putesne, si populus iusserit me tuum aut item te meum servum esse, id iussum ratum atque firmum futurum? Perspicias hoc nihil esse et fateris: qua in re primum illud concedis, non quidquid populus iusserit, ratum esse oportere: deinde nihil rationis adfers, quam ob rem, si libertas adimi nullo modo possit, civitas possit. Nam et eodem modo de utraque re traditum nobis est, et, si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est? 97. Atque ego hanc adolescentulus causam, quum agerem contra hominem disertissimum nostrae civitatis, Cottam, probavi. Quum Arretinae mulieris libertatem defenderem et Cotta decemviris religionem iniecisset non posse sacramentum nostrum iustum iudicari, quod Arretinis adempta civitas esset, et ego vehementius contendissem civitatem adimi non potuisse, decemviri prima actione non iudicaverunt: postea re quaesita et deliberata sacramentum nostrum iustum iudicaverunt. Atque hoc et contra dicente Cotta et Sulla vivo iudicatum est. Iam vero in caeteris rebus ut omnes, qui in eadem causa sunt, et lege agant et suum ius persequantur et omni iure civili sine cuiusquam aut magistratus aut iudicis aut periti hominis aut imperiti dubitatione utantur, quid ego commemorem? Dubium esse nemini vestrum credo. 98. Quaeri hoc solere me non prae-terit — ut ex me ea, quae tibi in mentem non veniunt, audias — quem ad modum, si civitas adimi non possit, in colonias Latinas saepe nostri cives profecti sint. Aut sua voluntate aut legis mulcta profecti sunt, quam mulctam si sufferre voluissent, tamen manere in civitate potuissent.

XXXIV. Quid? quem pater patratus dedit aut suus pater populusve vendidit, quo is iure amittit civitatem? Ut religione civitas solvatur, civis Romanus traditur: qui quum est acceptus, est eorum, quibus est deditus: si non accipiunt, ut Mancinum Numantini, retinet integram causam et ius civitatis. Si pater vendidit eum, quem in suam potestatem suscepit, ex potestate dimittit. 99. Iam populus quum eum vendit, qui miles factus non est, non adimit ei liberta-

tem, sed iudicat non esse eum liberum, qui ut liber sit, adire periculum noluit: quum autem incensum vendit, hoc iudicat, quum ei, qui in servitute iusta fuerunt, censu liberentur, eum, qui, quum liber esset, censi noluerit, ipsum sibi libertatem abiudicavisse. Quod si maxime hisce rebus adimi libertas aut civitas potest, non intelligunt, qui haec commemorant, si per has rationes maiores adimi posse voluerunt, alio modo noluisse? 100. Nam ut haec ex iure civili protulerunt, sic adferant velim, quibus lege aut rogatione civitas aut libertas erepta sit. Nam quod ad exsilium attinet, perspicue intelligi potest quale sit. Exsilium enim non supplicium est, sed perfugium portusque supplicii. Nam qui volunt aliquam poenam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, sedem ac locum mutant. Itaque nulla in lege nostra reperietur, ut apud caeteras civitates, malefium ullum exsilio esse mulctatum. Sed quum homines vincula, necs ignominiasque vitant, quae sunt legibus constitutae, confugiunt quasi ad aram in exsilium. Qui si in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem quam vitam amitterent: quia nolunt, non adimitur his civitas, sed ab his relinquitur atque deponitur. Nam quum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur haec civitas denique, quum is, qui profugit, receptus est in exsilium, hoc est, in aliam civitatem.

XXXV. 101. Non me praeterit, recuperatores, tametsi de hoc iure permulta praetereo, tamen me longius esse prolapsum, quam ratio vestri iudicii postularit. Verum id feci, non quod vos hanc in hac causa defensionem desiderare arbitrarer, sed ut omnes intelligerent nec ademptam cuiquam civitatem esse neque adimi posse. Hoc quum eos scire volui, quibus Sulla voluit iniuriam facere, tum omnes caeteros novos veteresque cives. Neque enim ratio adferri potest, cur, si cuiquam novo civi potuerit adimi civitas, non omnibus patriciis, omnibus antiquissimis civibus possit. 102. Nam ad hanc quidem causam nihil hoc pertinuisse primum ex eo intelligi potest, quod vos de ea re iudicare non debetis, deinde quod Sulla ipse ita tulit de civitate, ut non sustulerit horum nexa atque hereditates. Iubet enim eo-

dem iure esse, quo fuerint Ariminenses: quos quis ignorat duodecim coloniarum fuisse et a civibus Romanis hereditates capere potuisse? Quod si adimi civitas A. Caecinae lege potuisset, magis illam rationem tamen omnes boni quaeremus, quem ad modum spectatissimum prudentissimumque hominem, summo consilio, summa virtute, summa auctoritate domestica praeditum, levatum iniuria civem retinere possemus, quam uti nunc, quum de iure civitatis nihil potuerit deperdere, quisquam existat, nisi tui, Sexte, similis et stultitia et impudentia, qui huic ademptam civitatem esse dicat. 103. Qui, quoniam, recuperatores, suum ius non deseruit neque quidquam illius audaciae petulantiaeque concessit, de reliquo iam communem causam populique ius in vestra fide ac religione deponit. XXXVI. Is homo est, ita se probatum vobis vestrique similibus semper voluit, ut id non minus in hac causa laborarit neque contenderit aliud, quam ne ius suum dissolute relinquere videretur nec minus vereretur ne contemnere Aebutium quam ne ab eo contemptus esse existimaretur.

104. Quapropter si quid extra iudicium est, quod homini tribuendum sit, habetis hominem singulari pudore, virtute cognita et spectata fide, amplissimo totius Etruriae nomine, in utraque fortuna cognitum multis signis et virtutis et humanitatis. Si quid in contraria parte in homine offendendum sit, habetis eum, ut nihil dicam amplius, qui se homines coëgisse fateatur. Sin hominibus remotis de causa quaeritis, quum iudicium de vi sit, is qui arguitur vim se hominibus armatis fecisse fateatur, verbo se, non aequitate, defendere conetur, id quoque ei verbum ipsum erëptum esse videatis, auctoritatem sapientissimorum hominum facere nobiscum, in iudicium non venire utrum A. Caecina possederit necne, tamen doceri possedisse: multo etiam minus quaeri A. Caecinae fundus sit necne, me tamen id ipsum docuisse, fundum esse Caecinae: quum haec ita sint, statuite quid vos tempora rei publicae de armatis hominibus, quid illius confessio de vi, quid nostra decisio de aequitate, quid ratio interdicti de iure admoneant ut iudicetis.

M. TULLII CICERONIS DE IMPERIO CN. POMPEII AD QUIRITES ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum L. Lucullus, qui bellum adversus Mithridatem Magnum Ponti regem septem annos primum consulari, dein proconsulari imperio administraverat, a. u. c. 687. a senatu revocatus esset eique M. Acilius Glabrio homo tantis rebus impar successisset, insequenti anno M. Aemilio Lepido L. Volcatio Tullo *coss.* a. u. c. 688. C. Manilius tribunus plebis legem ad populum tulit, uti eius belli administratio Cn. Pompeio, qui tum bellum maritimum contra Ciliciae piratas lege Gabinia anno superiore demandatum confecerat, committeretur. Qua lege quum non solum Asia provincia, cui Lucullus praefuerat, et omne eius imperium Cn. Pompeio committeretur, verum etiam Bithynia, cui Glabrio praeerat, classis item et omnes copiae maritimae, quas piratico bello iam obtinuerat, multaeque praeterea provinciae, quas lege Gabinia Pompeio datae non viderentur, Phrygia, Lycaonia, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Colchis, Armenia, eius potestati permitterentur, optimates, nimis augeri opes et potentiam unius Cn. Pompeii rati, eam legem oppugnabant eorumque nomine Q. Catulus et Q. Hortensius rogationem C. Manilii dissuaserant. Adiuvabant tamen multi C. Manilium auctoritate etiam C. Caesaris suasitque M. Cicero, qui eo anno praetor erat, hac ipsa oratione, qua primum apud populum oravit, legem de imperio Cn. Pompeii prorogando atque adaugendo, quae cunctis suffragiis perlata est.

I. 1. **Q**uamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere aude-

rem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. 2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt. 3. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: huius autem orationis difficilium est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

II. 4. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus potentissimis regibus inferitur, Mithridate et Tigraue, quorum alter relictus, alter lacescens occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae: qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: 5. Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicis exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: L. Lucillum magnis rebus gestis ab eo bello discedere: huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum:

unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeli, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

6. Causa quae sit videtis: nunc quid agendum sit considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est belli eius modi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus quum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. III. 7. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter caeteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die, tota in Asia, tot in civitatibus, uno nuncio atque una significatione litterarum cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari. 8. Etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit.

IV. 9. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit: qui postea quam maximas aedificasset ornassetque clas-

ses exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuisset comparasset et se Bosphoranis finitimis suis bellum inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis. 10. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est: in altera parte ita res a L. Lucullo summo viro est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adficta esse videatur: 11. de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

V. Maiores nostri saepe mercatoribus aut naviculariis nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuncio atque uno tempore necatis quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen extinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam negligetis? Ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? 12. Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit, id quod accepistis, lueri et conservare non posse.

Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus: imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis, civitates

autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur: imperatorem a vobis certum deprecari, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur. 13. Vident et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent aegrius: cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut caeterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod caeteros in provinciam eius modi homines cum imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant, hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur.

VI. 14. Qua re si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim quum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam caeterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportentur, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. 15. Nam in caeteris rebus quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur: at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiam si irruptio nulla facta est, tamen pecua relinquuntur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio con-

quiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: qua re saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. 16. Quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis propter adsint? quum una excursio equitatus per brevi tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructui sunt, conservaritis non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? VII. 17. Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum caeterorum ordinum recte esse dicemus. 18. Deinde ex caeteris ordinibus homines gnavi atque industrii partim ipsi in Asia negociantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Est igitur humanitatis vestrae magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim primum illud parvi refert, nos publicanis amissis vectigalia postea victoria recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. 19. Deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amit-

tere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite id, quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret. Ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. Qua re videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

VIII. 20. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest hoc enim dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est ne forte a vobis quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intelligant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnata vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis obsidionis periculis liberarit: 21. ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam: magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset: Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas caeterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas, regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse, atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor haec esse laudis atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucillum similiter ex hoc loco esse laudatum.

IX. 22. Requiretur fortasse nunc quem ad modum, quum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites. Non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia, direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum a persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit. 23. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit. Cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacesendas bello neque temptandas putavit: erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. 24. Hic iam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat et eorum, qui se ex ipsius regno collegerant, et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. Iam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut iis nomen regale magnum et sanctum esse videatur. 25. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis num-

quam est ausus optare. Nam quum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, postea quam pulsus erat, terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, sicut poëtae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli imperatoris non ex proelio nuncius, sed ex sermone rumor adferret. 26. Hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii djuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem M' Glabrioni tradidit. Multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso. X. 27. Satis mihi multa verba fecisse videor, qua re esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? 28. Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator, qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico

concertavit, plura bella gessit quam caeteri legerunt, plures provincias confecit quam alii concupiverunt, cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis, sed suis imperiis, non offensionibus belli, sed victoriis, non stipendiis, sed triumphis est erudita. Quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit.

XI. 29. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest oratio par inveniri? Quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negociis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo: quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt.

30. Testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit. Testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est. Testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et saepius Italia, quae quum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit: quod bellum expectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum.

31. Testes nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia quum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit abditus, ut lateret? Quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis

periculo committeret, quum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? 32. Quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? XII. Sed quid ego longinqua commemoro? Fuit hoc quondam, fuit proprium populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, quum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? 33. Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumera-bilesque alias captas esse commemorem, quum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum? Ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, quum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro di immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiat? 34. Atque haec qua celeritate gesta sint quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim umquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus stu-

dio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Sicilia adiit, Africam exploravit: inde Sardiniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. 35. Inde quum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Transalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaïam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit: omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dederunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit.

XIII. 36. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid caeterae, quas paullo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? Non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administratae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde in omnibus rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus: summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. 37. Quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus vèneant atque venierint? Quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut

agnoscere videamini qui haec fecerint: ego autem nomino neminem: qua re irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum sit, nostri exercitus ferant quis ignorat? 38. Itinera quae per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini: tum facilius statuetis quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes an hibernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. 39. Hic miramur hunc hominem tantum excellere caeteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quem ad modum milites hibernent cotidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. XIV. 40. Age vero caeteris in rebus quali sit temperantia considerate. Unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res, quae caeteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem: postremo signa et tabulas caeteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae caeteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. 41. Itaque omnes nunc in his locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur: nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur: nunc imperii vestri splendor

illis gentibus lucem adferre coepit: nunc intelligunt non sine causa maiores suos tum, quum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis par esse videatur. 42. Iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. Fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicarent? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

XV. 43. Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment quis ignorat, quum sciamus homines in tantis rebus ut aut contemnant aut metuant aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? Quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? 44. An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum huius auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur: qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quan-

tam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. 45. Iam accepta in Ponto calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, quum socii peritissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet, amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitatem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? XVI. 46. Age vero illa res quantam declarat eiusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dederunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ii, quibus erat permolestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteris nationes valituram esse existimetis.

47. Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et caeteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate,

de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur.

48. Itaque non sum praedicaturus quantas ille re domi militiae, terra marique, quantaque felicitate gesserit, ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

49. Quare quum et bellum ita sit necessarium, ut negligi non possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis? XVII. 50. Quod si Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus: nunc quum ad caeteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus dis immortalibus eidem, cui caetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus?

51. At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiant: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exqui-

rere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. 52. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco permulta item contra eam legem verba fecisti. 53. Quid? tum, per deos immortales! si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi tum imperium hoc esse videbatur, quum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur? quum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam neque publicam iam obire possemus?

XVIII. 54. Quae civitas antea umquam fuit, non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplinã navalis et gloria remansit, quae civitas umquam antea tam tenuis, tam parva insula fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit: 55. nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Karthaginienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ii nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus: nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes

socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus: et iis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, quum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

XIX. 56. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus et caeteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. 57. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam ane Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit, idoneus non est qui impetret, quum caeteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? 58. An C. Falcidius, Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero ad senatum relatueros. Qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum, neque me impedit cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quidquam

audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis delulit, alter delatum susceptumque confecit.

XX. 59. Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes una prope voce in eo ipso vos spem habituros esse dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri vita atque virtute. — 60. At enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum. — Non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas, non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret: 61. in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini.

XXI. Quid tam novum quam adolescentulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere? Confecit. Huic praeesse? Praefuit. Rem optime ductu suo gerere? Gessit. Quid tam praeter consuetudinem quam homini peradolescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Afri-

eam bellumque in ea provincia administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute: bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam et concelebrandam putavit. 62. Quid tam inusitatum quam ut quum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore, quum esset non nemo in senatu qui diceret *non oportere mitti hominem privatum pro consule*, L. Philippus dixisse dicitur *non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus. 63. Atque haec tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a caeterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

XXII. Qua re videant ne sit periniquum et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populi Romani auctoritatem improbari, praesertim quum iam suo iure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod iisdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum praeponeretis. 64. Hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur: sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos iis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, ali-

quando isti principes et sibi et caeteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet. Deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. 65. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. 66. Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem. Noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit?

XXIII. Qua re, etiam si quem habetis qui collatis signis exercitus regios superare posse videatur, tamen nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. 67. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter paucos, neque eos quidquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur. Nunc qua cupidi.

tate homines in provincias, quibus iacturis et quibus conditionibus proficiscantur ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur? Quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. 68. Qua re nolite dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terrâ marique exstiterunt, ut quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat, est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus, est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Qua re videte ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

XXIV. 69. Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneat in sententia neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror: deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam iterum nunc in eodem homine praeficiendo videmus, quid est quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero: 70. testorque omnes deos et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus

quaeram, propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. 71. Quam ob rem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne ego me rei publicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam mihi non necessarias, vobis non inutiles suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

